

הדור שלנו התור שלנו: פטריוטיות בחרבות ברזל

איל לויין

תקציר

לכאורה, חייל קרבי שנהרג בפעילות מול האויב הפגין התנהגות פטריוטיות מובהקת. ואולם מחקרים מלמדים שבסיסי ההנעה של חיילים בפעילותם הם מגוונים, ולא תמיד משקפים את מושג הנאמנות למולדת.

המחקר שלפנינו לקח את הבסיס התיאורטי למושג הפטריוטיות, כדי לבדוק באיזו מידה התופעה הפסיכולוגית הידועה מן הספרות המקצועית ומאירועים היסטוריים אכן מתקיימת בפועל בהווה הישראלית של מלחמת חרבות ברזל. סקירת הספרות העלתה שש תכונות אשר מגדירות את הפטריוטיות - נאמנות למדינה, בחירה רצונית ומודעת, תחושת שייכות לקולקטיב של אנונימיים, תפיסת העבר הנצחי, כוונה מלאה, וכמובן - הקרבה. ששת המאפיינים הללו אינם נפרדים; הם פועלים יחד, וכל אחד מהם הוא חלק ממערכת פסיכולוגית ו חברתית מורכבת. מנגנון זה הוא שמניע את התפיסה והפעולה הפטריוטית של האדם.

כמקורות ראשוניים לניתוח תוכן נלקחו 49 צוואות אשר נאספו על ידי שלמה קרוס ורחלי פלנט-רוזן, על פי קריטריונים המגדירים את המכתבים וההודעות האחרונים של חללי צה"ל כצוואות. מערך המחקר התבסס על עיון מדוקדק בצוואות אלו דרך הערשה הלקוחה מן התיאוריה המגדירה את הפטריוטיות על פי ששת מאפייניה. ניתוח התוכן העלה כי יש בסיס איתן לטענה המבוססת על הספרות המקצועית, שלפיה חללי צה"ל שאת דבריהם אפשרו לנתח הוכיחו לא רק גבורה, אלא מעל לכול - פטריוטיות.

מילות מפתח: פטריוטיות, נאמנות, בחירה, שייכות, זהות, תפיסת עבר נצחי, כוונה, הקרבה, חרבות ברזל, צוואות חללי מלחמה.

מבוא

בבוקר שבעה באוקטובר, כמו במלחמות רבות אחרות בתולדות מדינת ישראל, התגלו מקרים רבים שבהם חיילים ואזרחים קיפחו את חייהם בלהט הקרב במחבלים. לכאורה, בכל מקרה שבו חייל משליך את חייו מנגד - במקרה של פטריוטות עסקינן; שהרי מעצם הגדרתו של המעשה - מעצם הנכונות להילחם עד מוות למען המולדת, או למען מה שהיא מייצגת - הוכיח החייל את מידת הפטריוטיות שלו. אולם חקר בסיסי ההנעה של לוחמים בשדה הקרב מלמד כי הנוסחה אינה כה פשוטה.

משחרר ההיסטוריה עסקו בעלי מקצוע והוגים צבאיים בסוגיית ההנעה בשדה הקרב, ואולי הראשון שמוכר לנו הוא סון טסו, אשר דן רבות בספרו "אומנות המלחמה" בהנהגתם של המפקדים כגורם המניע את החיילים (Tsu, 2014). העיסוק בגורם ההנעה נמשך מן העולם הקדום, שבו גם הרומאים העמיקו לחשוב בעת בניית הלגיון הלוחם על המוטיבציה של החייל (Goulart, 2006), ועד לעת החדשה, שבה כיכב הנושא בכתביו של פון־קלאוזביץ, אשר העלה את מודעות החייל למטרות המלחמה ואת הצדקתה כשיקול שיש לתת עליו את הדעת (Von Clausewitz, 1991).

הסוגייה מלווה חוקרים בפסיכולוגיה פוליטית ביתר שאת מאז מלחמת העולם הראשונה. המחקרים מעלים כי בשדה הקרב פועלים גם גורמים נפשיים נוספים, כגון משמעת, מסורת, מורל יחידתי, ולפעמים - אפילו חרדה מענישה עקב אי לחימה (Kellet, 1982). בעקבות מלחמת העולם השנייה העלו סוציולוגים צבאיים אף גורמים שטרם נחקרו, שהבולט בהם הוא הגיבוש הקבוצתי של היחידה הצבאית. לצד גורם זה, נחקרו גם תכונות הקשורות בתפיסות חברתיות פוליטיות, ככללן אף הגבריות כמכלול תכונות המכתיב התנהגויות שונות בקרב חיילים (King, 2013).

אחד המחקרים הבולטים בתחום זה, המתמקד במקרה הישראלי, הוא מחקרו של ראובן גל, אשר בין יתר תפקידיו כפסיכולוג כיהן גם כראש מחלקת מדעי ההתנהגות בצה"ל. גל בחן את מניעיהם של מועמדים לשירות ביטחון בעת התנדבותם ליחידות קרביות. מחקריו העלו ארבעה סוגים שונים של הנעה: (1) הנעה הישרדותית - הנובעת מתחושה כי הסכסוך בינינו ובין שכנינו הוא עניין של חיים ומוות לקולקטיב היהודי; (2) הנעה אידיאולוגית - הנובעת מגורמי זהות ואמונה פוליטית בצדקת המאבק; (3) הנעה נורמטיבית - הנגזרת מנכונותו של הפרט ללכת בתלם הקונפורמיזם והגיוס הקרבי הוא נורמה מקובלת; ו-(4) הנעה אינדיווידואליסטית - מימוש עצמי מתוך רצון להפיכת השירות הצבאי לשלב מכונן ומפתח בחייו של הצעיר המתגייס. בעוד את שני המניעים הראשונים אפשר לקשר, רעיונית, למושג

הפטריוטיות, דווקא שני המניעים האחרים בלשו בהשפעתם על קבלת ההחלטות של הצעירים (Gal, 1999).

מחקר מאוחר יותר, שבחן את המקרה הישראלי כעבור כמה שנים, ובדק את בסיס ההנעה של חיילים בצה"ל להתקדם לתפקידי פיקוד, תיקף ממצאים אלו. גל וחוקרים אחרים מצאו שהפטריוטיות והאידיאולוגיה הן אכן בסיסי הנעה קיימים, אך רק כתוספת לרכיבים של קונפורמיזם, התנהגות נורמטיבית, ושאיפות קידום מקצועיות אישיות (Amit et al., 2007). מחקריו השונים של גל על בסיסי הנעתם של חיילים, לפני שירותם הצבאי ובמהלכו, מתפרשים על פני תקופות ארוכות, ומתקפים את הממצא שלפיו ככל שעוברות השנים, כחלק משיקוף מגמות כלליות בחברה הישראלית, דווקא גורמי ההנעה שאינם מעוגנים בפטריוטיות הם שמוכיחים את עצמם כבעלי קדימות (Gal, 2016). זאת ועוד - למרות אתוס הלחימה המיוחד כביכול את החברה הישראלית, שיעור המתגייסים בפועל מתוך כלל אזרחי ישראל, נמוך ממחצית האוכלוסייה; בקרב המחצית הזו רק 62% מוכנים לשרת בתפקידי לחימה, בעוד לפחות 48% בוחרים בתפקידים מקצועיים בתחומי התקשוב והסייבר - מקצועות צבאיים שהם ממעטי סיכון ועתירי תמורה חומרית בחיים האזרחיים (וולדמן ואחרים, 2021).

אם כן, ביצוע משימה של חייל מעבר למצופה, מעבר למוטל עליו, תוך חירוץ נפש - איננה בהכרח פעילות פטריוטיות מובהקת, למרות הנטייה הראשונית לראותה ככזו. מאמר זה בוחן את פעילותם של חיילים במלחמת חרבות ברזל ובודק נקודתית עד כמה עמדה הפטריוטיות בבסיס גבורתם.

הפטריוטיות

פטריוטיות היא רגש של נאמנות, אהבה ומסירות כלפי האומה או המולדת, המניע אדם לפעול למען טובתם ורווחתם של חברי קהילתו הפוליטית. מושג זה, הנגזר מהמילה הלטינית "patria" (מולדת), עומד בליבם של דיונים פילוסופיים, פוליטיים וסוציולוגיים מורכבים (Lewin, 2010).

מהותה של הפטריוטיות היא עליונות הכלל על הפרט. זהו הערוץ שיוצרת החברה כדי להצדיק הקדשת משאבים פרטיים ניכרים למטרות קולקטיביות. התפיסה המקובלת היא שאומות זקוקות לפטריוטיות, ללא קשר למידת היותן דמוקרטיות או בלתי דמוקרטיות, משום שהעדר פטריוטיות יש בו כדי לסכן את היכולת לשמר את המבנה החברתי. ללא

פטריוטיות, לפי תפיסה זו, נידונות חברות אנושיות להתפורר לחלוטין ולחדול להתקיים (Ben-Amos and Bar-Tal, 2004; Schaar, 1981; Viroli, 1995).

בדיוק כפי שנכון הדבר לגבי מושג האזרחות, הפטריוטיות איננה בחזקת מובן מאליו; היא קשורה לתופעות התרבותיות שמכוננות דפוסי חשיבה ומודעות חברתית שדמוקרטיה ליברלית, אולי יותר מכל צורה אחרת של סדר חברתי, צריכה להוקיר לצד זרמיה האידיאולוגיים הפנימיים המגוונים (Berns, 2001). אחת הדוגמאות המילוליות הבולטות לפטריוטיות מצויה בקריאתו המפורסמת של הנשיא האמריקאי ג'ון פ' קנדי בפנייתו בפתחת כהונתו ב־20 בינואר 1961: "אזרחי האמריקאים: אל תשאלו מה המדינה יכולה לעשות למענכם, אלא מה אתם יכולים לעשות למען מדינתכם". גישתו זו של קנדי לא הייתה חדשה, ואפשר למצוא ציטוטים דומים במאות קודמות; עם זאת, ראוי לציין שקנדי הציג את תפיסתו לגבי תפקידו של האזרח כמי שנועד לתת למדינה, בגרסה כזו או אחרת, כמה וכמה פעמים, כדי לבטא את מה שהוא ראה כמהות האזרחות האמריקאית (Schlesinger, 1965).

הרעיון שלפיו הפטריוטיות קשורה לתשלום מחיר אישי גבוה ומובהק למען המדינה, מתחילה כבר במסורת הרומית. הדברים הומחשו בעיקר במילותיו של המשורר הרומי הורטיוס שכתב בלטינית בשנת 65 לפנה"ס: "Dulce et decorum est pro patria mori", שפירושו "מתוק ומכובד למות למען מולדתנו" (Walker, 1987). מילים פטריוטיות אלה צוטטו שוב ושוב על ידי מנהיגים בריטיים במאה ה־19 בהתייחס למלחמותיה של האימפריה הבריטית, ממלחמת הבורים ועד למלחמת העולם הראשונה. גם ההיסטוריה של עמים רבים אחרים מלאה בדוגמאות למי שהשליכו את חייהם מנגד למען המולדת ולמען המדינה. כך לדוגמה במינוח הרוסי מכונה החזית המזרח־אירופית של מלחמת העולם השנייה, שבה נהרגו עשרות מיליוני רוסים בהגנה על מולדתם, המלחמה הפטריוטית הגדולה. תפיסה היסטורית לאומית זו של הרוסים כרוכה באירוע אחר, משנת 1812, כאשר נפוליאון פלש לרוסיה באכזריות חסרת תקדים לאותה תקופה; הניצחון הרוסי של ראשית המאה ה־19 הונצח בספרות ובמוזיקה הרוסית כמלחמה הפטריוטית. בשני המקרים, על פי התפיסה התרבותית הרוסית, העם הפשוט עמד איתן, אף שכל אחד היה יכול להציל את עורו באופן אישי, כדי להגן על אימא רוסיה מפני תוקפיה (Gofman and Lewin, 2024).

הפטריוטיות מוגדרת כאהבתו של אדם למדינתו - מקום הולדתו - ולנופיה. מדובר בחיבה הנובעת מתחושות של קשר עמוק, כמעט ביולוגי, הדומה במהותו לקשר משפחתי (Schaar, 1981; Viroli, 1995). הגדרה מקיפה יותר מתייחסת בעיקר לרגשות הנובעים מן הנרטיבים הקבוצתיים ורואה בפטריוטיות את הסיפור הקולקטיבי, ואפילו - אותו סיפור שאנו מספרים לילדינו כשאנו משכיבים אותם לישון. הפטריוטיות, על פי גישה זו, היא המורשת

המשותפת הנגזרת מן התפיסה העצמית הקולקטיבית והיא מעוגנת ביסודותיה של כל חברה (Tamir, 1997). עם זאת, הגדרות הפטריוטיות נותרו מעורפלות במידה מסוימת, בעיקר משום שבספרות המדעית משמש המונח לעיתים קרובות לתיאור תופעות שונות במקומות גיאוגרפיים או בנסיבות היסטוריות מגוונות (Ball et al., 1989; Conovan, 2000; Eastwood, 1992; Horowitz, 1995).

עבור אנשים שונים, בין שהם באותו מצב ובין שהם חווים אירועים שונים, המונח פטריוטיות עשוי לייצג אמונות ותפיסות מגוונות, ולעיתים הופך את השיח הפוליטי ללא יותר מאשר ויכוח על משמעותה של הפטריוטיות (Sullivan et al., 1992). דוגמה טובה לכך אפשר לראות במהלך מלחמת העולם השנייה. עד לשנת 1945, נחשבו אדולף היטלר ותומכיו הקרובים לפטריוטים בעיני עשרות מיליוני גרמנים. ההשתתפות בלחימה נגד אויבי גרמניה נחשבה באופן טבעי לפטריוטיות, בעוד מתנגדי משטר, כמו קבוצת "הוורד הלבן", נתפסו כגיס חמישי של החברה הגרמנית, ועל כן כשנחשפו - הוצאו להורג באשמת בגידה. כאשר הרון פון שטאופנברג ושותפיו לקשר הגנרלים נתפסו כשנתיים לאחר מכן, הם נשפטו על בגידה. חלקם נחנקו למוות במיתרי פסנתר, וגם במותם לא נחסך מהם כל עלבון - גופותיהם הוצאו מקבריהן ונשרפו. זה היה היחס שלו אפשר לצפות כלפי מי שהואשם בבגידה (Burleigh, 2000). עם זאת, סרטים רבים מתחילת שנות החמישים ועד לסרטו עטור הפרסים של בראיין סינגר משנת 2008, "מבצע ואלקירי", שאף מומן בחלקו על ידי ממשלת גרמניה, הציגו נקודת מבט שונה לחלוטין. הגישה החדשה רואה בהיטלר, באופן לא מפתיע, את הנבל הבוגד, ובפון שטאופנברג את הפטריוט האמיתי. תפיסה היסטורית מחודשת זו מקבלת משנה תוקף לאור מילותיו האחרונות, שנאמרו שניות לפני שנורה: "תחי גרמניה הקדושה!"

פטריוטיות, אם כן, היא עניין לפרשנות; מטרותיה משתנות עם הנסיבות ההיסטוריות ועשויות להתחלף מעת לעת עם שינויים בנקודות המבט. עמימות זו של המונח באה לידי ביטוי באמצעים המגוונים המשמשים למדידת פטריוטיות (Yesilernis and Sidanius, 2002; Rother and Langner, 2004). הפטריוטיות, הנושאת מגוון רחב של משמעויות, פירושה לעיתים תמיכה בממשלה, אך היא יכולה גם להתבטא דווקא בהתנגדות לרשויות (Horowitz, 1995). היא יכולה להיות העילה לדרוש ציות בלתי מותנה למדינה, אך גם ליצור ציפייה לביקורת אזרחית ואף להתבטא בהתנגדות לחוק ובסרבנות (Schatz et al., 1999; Kleingold, 2000; Nathanson, 1989; Kelman and Hamilton, 1989).

מעצם טיבה, הפטריוטיות איננה בהכרח נושא מאחד או משכין שלום בין הבריות. ארובה, במיוחד מאמצע המאה העשרים יצא לה שם רע בשל ראייתה כמוקד לסכסוכים בין עמים, למלחמות בין אומות, כתירוץ להדרת אוכלוסיות מתוך אומות שונות, ובעיקר - מקור לשפיכות

דמים. לפיכך, בעוד הגדרתה הבסיסית מתייחסת לחיבור רגשי וזהותי למדינה, הניתוח האקדמי מבחין בין פטריוטיות כהתקשרות חיובית ותורמת, לבין לאומיות קיצונית או שנאת זרים. במיטבה, הפטריוטיות נתפסת כמרכיב חיוני של סולידריות חברתית, המעודדת אזרחים להקריב למען הכלל ולקיים את המסגרות הדמוקרטיות. במקביל, היא מציבה שאלות אתיות נוקבות בנוגע לגבולותיה, למחויבות האזרחית כלפי מדינות אחרות, וליחס שבין נאמנות למדינה לבין עקרונות של צדק אוניברסלי. הדיון האקדמי העכשווי בוחן כיצד הפטריוטיות מתעצבת ומשתנה בעידן הגלובליזציה, וכיצד היא ממשיכה להשפיע על פוליטיקה, על זהות ועל פעולה אזרחית.

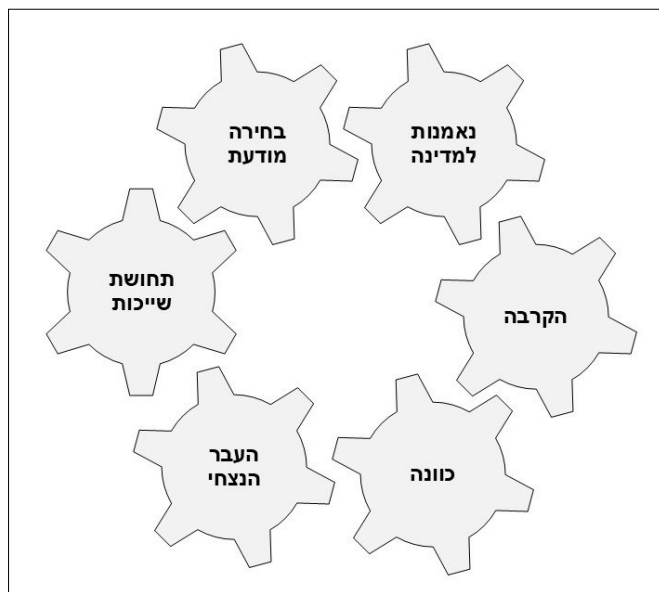
שאלת המחקר אשר מנחה מחקר זה היא באיזו מידה חללי צה"ל במלחמת חרבות ברזל מפגינים התנהגות פטריוטית. כדי לקיים את הדיון, מועלים בהמשך שישה מאפיינים של פטריוטיות אשר מופיעים בספרות האקדמית. כדי להמחיש את מהותם של מאפיינים אלה, מובא במחקר זה המנון האצ"ל והלח"י "חיילים אלמונים הננו בלי מדים" ושוורתיו מנותחות כדי להראות את ביטוייהם השונים של מאפייני הפטריוטיות. מאפיינים אלה משמשים נקודת מוצא לניתוח אמפירי של צוואותיהם של חיילים אשר נפלו בקרבות. מערך המחקר מתאר את המקור הראשוני שממנו נלקחו הצוואות לטובת ניתוח התוכן. בניתוח התוכן התקיימה התחקות אחר מאפייני הפטריוטיות בתוך המלל העולה מן הצוואות. הממצאים מראים כי אכן, תכונותיה של הפטריוטיות מצויים בשפע רב בקרב כותבי הצוואות. כפי שמסוכם בדיון בעקבות הממצאים, מתברר שלפנינו אכן גילויי פטריוטיות מן המעלה הראשונה.

רקע תיאורטי למושג הפטריוטיות

במהלך הסקירה המעמיקה של הספרות התאורטית, התגלו שישה מאפיינים עיקריים המגבשים את הגדרת המונח פטריוטיות. מאפיינים אלה כוללים: (1) נאמנות למדינה: מסירות ונאמנות למדינה, הנחשבת לגרעין המרכזי של ההזדהות הלאומית; (2) בחירה רצונית ומודעת: קיימת החלטה מודעת ורצונית, אשר מדגישה את חופש הבחירה של האדם כאשר הוא פועל למען מולדתו; (3) תחושת השתייכות לקולקטיב של אנונימיים: תחושת השתייכות לקבוצה גדולה של יחידים אלמונים, המתייחסת לחיבור עמוק עם קהילה רחבה שמרבית חבריה אינם מוכרים באופן אישי; (4) תפיסת העבר הנצחי: קיימת תפיסה של עבר בלתי נגמר, אשר משקפת את ההכרה ברצף ההיסטורי ובתרומתם של אלה שקדמו לנו; (5) כוונה מלאה: מצויה כוונה שלמה וטהורה, המבטאת את השאיפה הפנימית והזכה לפעול למען טובת הציבור הרחב; (6) הקרבה:

יש ביטוי מוחשי להתמסרות המלאה, המעיד על נכונותו של הפרט לוותר על טובתו האישית ואף על חייו למען השגת היעדים הלאומיים.

ששת המאפיינים הללו אינם עומדים כל אחד בפני עצמו, אלא הם שזורים אלה באלה, מפעילים אלה את אלה, וכל מאפיין אינו אלא חלק ממנגנון פסיכולוגי וסוציולוגי. זהו המנגנון העומד מאחורי תפיסתו הפטריוטית של אדם, ויותר מכך - מאחורי פעילות אזרחית פטריוטית. שרטוט פעילות ששת המאפיינים המובא להלן ממחיש את מערך היחסים ביניהם:

שרטוט 1: פעילות ששת המאפיינים

בהמשך פרק זה, בסקירת הספרות, מתוארים המאפיינים בפירוט, ולאחר מכן - לשם הדגמה של התופעה במקרה הישראלי - יומחשו באמצעות השיר "חיילים אלמונים" - שירו של אברהם (יאיר) שטרן.

נאמנות למדינה

פטריוטיות היא, כמעט מעצם הגדרתה, מקרה פרטי של נאמנות. אלסדייר מקינטאייר רואה בפטריוטיות מעלה, או מידה טובה, בדומה לנאמנות לנישואין, למשפחה, לחברים, או אפילו לקבוצת הכדורגל האהובה (MacIntyre, 1984). אנדרו אולדנקוויסט המחיש זאת כמערכת של מעגלים המקיפים כל אדם, החל במעגל המשפחה הקרוב, דרך הקהילה והאומה, ולבסוף מקיף

את האנושות כולה כמושא לנאמנות (Oldenquist, 1982). המסירות, הנגזרת מן הנאמנות, היא תכונה אנושית; היא היסוד הבסיסי לכל חיים חברתיים, והחיים החברתיים הם התמיכה של עמדות ופעולות של רעיונות ושל ארגונים השייכים לקבוצות חברתיות (Grodzins, 1956). בפועל, לא קיים אדם שאין לו שום נאמנות, מכיוון שנאמנויות הן מסגרת לעצם קיומו. המסירות, המוכרת לאדם, היא שמאפשרת לו לוותר על הצורך לבסס מחדש החלטות בכל צומת בחיים (Grodzins, 1956). מכאן שנאמנויות הן אלה שמחזיקות את הכוחות החברתיים בפעולה. נאמנויות חברתיות אלו חזקות בהרבה מכל רעיון של צדק או של אתיקה, והן משמשות בסיס לנכונותם של אנשים למסור, לתרום ולהקריב את מה שנדרש מהם ביום פקודה (Oldenquist, 1982). מעגל המסירות של אדם הוא הקבוצה החברתית הספציפית המקבלת את נאמנותו ומחזירה אותה. קבוצה זו משמשת השתקפות, המציגה בפני כל אדם את חייו ואת האופן שבו הוא תופס את המסגרות החברתיות המקיפות אותו. ללא מערכת זו של יחסי נאמנות, יהפכו החיים האנושיים לבלתי אפשריים. יהיה זה נכון לטעון, לפיכך, כי נאמנותו של אדם לקבוצה אינה אלא נאמנותו לעצמו וכי כל תקלה בקשר נאמן זה עלולה להוביל לכישלון אישי ולאובדן הכבוד העצמי (Heckert and Heckert, 2004; Grodzins, 1956). למרות היותה מקרה פרטי של נאמנות, פטריוטיות שונה באופן מובהק מכל צורה אחרת של מסירות. נאמנות פטריוטית כרוכה בהבנה שהמדינה האהובה ראויה למסירות בשל הערכים שהיא מייצגת. לפיכך, חשוב להצביע על הקשר בין פטריוטיות לתכונות שונות של המדינה, ולהצביע על התכונות הנערצות על ידי הפטריוטים (Keller, 2005).

שאפתנות פטריוטית מובילה למה שחוקרים מסוימים מכנים "מסירות אובססיבית". נאמנות פטריוטית נחשבת לאהבה ללא תנאי, מחויבות כפייתית למושא ההערצה (Tamir, 1997). נקודת מבט זו חושפת נטייה לדחות היגיון אישי בשם הפטריוטיות כשמדובר בענייני מלחמה ושלוש (Somerville, 1981). הצהרתו הידועה של סטפן דקאטור, קצין הצי האמריקאי, היא אולי אחת ההמחשות הטובות לכך: "זוהי מדינתנו! ביחסיה עם אומות זרות, הלוואי ותהיה צודקת תמיד; אבל צודקת או טועה - זוהי קודם כול מדינתנו!" (Somerville, 1981, p. 572). עם זאת, יש לסייג: טענה מוחלטת כאילו מדינתו של אדם תמיד צודקת, יכולה להיות תנאי מוקדם בעייתי לפטריוטיות, במיוחד אם מביאים בחשבון את מסירותם הפטריוטית של מתנגדי משטר פוליטיים. במקרה של פליגים (דיסידנטים), לעיתים קרובות דווקא המסירות הפטריוטית היא שמניעה אותם להיות לא-קונפורמיסטים ולהיות נכונים לשלם מחיר אישי גבוה על הפטריוטיות שלהם (Keller, 2005).

ההגות המודרנית מעלה מושאי נאמנות רעיוניים אשר חורגים מגבולות המדינה או מתחומיה ומציעים מסגרות נאמנות חלופיות. כך לדוגמה הסוציאליזם מעלה על נס את

הסולידריות הבין-מעמדית והאוניברסלית. הקריאה "פועלי כל העולם התאחדו" אמורה לחצות את המחיצות שבין העמים לטובת נאמנות לרעיון ולקבוצה מעמדית, ולשחרור מכבלי הקפיטליזם. אדרבה, לא זו בלבד שהמדינה איננה מושא נאמנות, על פי יסודות הסוציאליזם, היא אף משמשת כלי דיכוי בשירות האליטות אשר אותו יתצו לבסוף הפועלים. בעשורים האחרונים הופיעו רעיונות נוספים אשר הפכו לכעין חלופות לנאמנות הפרט לכלל מסוים, כגון השמירה על איכות הסביבה, המלחמה בהתחממות כדור הארץ, והמאבק במגיפות. תחומים אלה, המחייבים מעצם טיבם שיתוף פעולה בינלאומי כדי להשיג את יעדיהם, אינם מכבדים גבולות מדיניים ושוברים את המסגרת הלאומית הקשיחה.

עם זאת, הפטריוטיות, המוגדרת כרגש של נאמנות ומסירות למולדת, מתייחסת באופן קלאסי ומרכזי למדינה הלאומית. המדינה מספקת את המסגרת הפוליטית, הריבונית והתרבותית שבה מתפתחת תחושת השייכות הלאומית, והיא משמשת מוקד קולקטיבי של מחויבות. המדינה היא המסגרת שבה מתאחדת הקהילה סביב סמלים, נרטיבים ואינטרסים משותפים אשר למענם מוכנה החברה להתגייס לפעולה משותפת ולמאמצים חברתיים כבירים. רק במסגרת המדינה מעניקה הפטריוטיות את המשמעות העמוקה למעורבות אזרחית, מעודדת אחריות הדרית בקרב האזרחים, ופעמים רבות - היא הערובה לשימורה של הדמוקרטיה.

אומנם ההתמקדות הבלעדית במדינה כמושא הפטריוטיות מעלה אתגרים תיאורטיים ופרקטיים. ראשית, היא עלולה להוביל לשוביניזם וללאומנות קיצונית, המציבות את האינטרס הלאומי מעל ערכים אוניברסליים ומקדמות עוינות כלפי מדינות אחרות. זאת ואף זאת - בעולם שבו רבות מן הבעיות הן במישור הגלובלי, הפטריוטיות עלולה דווקא לדחוק לקרן זווית את הטיפול בסוגיות כגון בריאות או שינויי אקלים. עם זאת, בהינתן שאין זה מתפקידם של החוקרים לשפוט את התופעה החברתית לחיוב או לשלילה - נקודת המוצא בחקר הפטריוטיות, במאמר זה, היא כי המדינה הייתה ונותרה המוקד העיקרי לפטריוטיות.

בחירה רצונית ומודעת

חוקרי הפטריוטיות מודעים לכך שהנאמנות לקהילה נגזרת פעמים רבות מלידה ומנסיבות מקריות שאין בהן בחירה חופשית. לכאורה, הם טוענים, אדם הוא פטריוט פשוט מעצם היותו, בלי שבחור בכך, חלק מאומה מסוימת. עם זאת, זיקוק תופעת הפטריוטיות מעלה כי פטריוטיות אמיתית היא דווקא מעשה של בחירה רצונית ומודעת. כלומר, הפטריוטיות איננה רק נאמנות למדינה המבוססת על קיומה האקראי של קהילה שיוכית כלשהי, אלא מחויבות אתית ופוליטית המבוססת על הכרה בערכים משותפים, בנרטיב ההיסטורי, ובמחויבויות ההדדיות.

כיוון שהתנועה הציונית המודרנית כל כולה, מעצם הגדרתה ומיום הקמתה, היא מאבק למען העם, המדינה, הערכים והאתוסים שמלווים את היהודים כקבוצה חברתית נבדלת, לא חסרות דוגמאות היסטוריות להמחיש זאת. אולי אחת הדוגמאות, שעליה גדלו דורות של צעירים במדינת ישראל, היא חנה סנש. סנש התנדבה לצנוח באירופה הכבושה בשלהי מלחמת העולם השנייה כדי לסייע בהצלת יהודים בהונגריה. היא נתפסה על ידי הנאצים, ושרדה את עינויי התופת בחדרי החקירות של הגסטאפו בלי להסגיר את צופן השידור ואת חבריה למבצע, גם כאשר לאיום על חייה הצטרפו איומים על חיי אמה. כשפניה מרוצצות וכל גופה שבור היא הועמדה ב־7 בנובמבר 1944 מול כיתת יורים, והוצאה להורג בהיותה בת 23 בלבד (כפיר, 2023). בין רבים משיריה, המתארים את אהבתה לעם ולמולדת, מצויות גם השורות שמסבירות את בחירתה ואת ההנעה לפעולה (סנש, 1978: 20):

קוֹל קָרָא וְהִלְכָתִי,
הִלְכָתִי כִּי קָרָא הַקּוֹל.
הִלְכָתִי לְבַל אֶפּוֹל,
אֲךְ עַל פְּרֶשֶׁת דְּרָכִים
סָתַמְתִּי אֲזַנִּי בְּלוֹבֵן הַקָּר
וּבְכִיתִי כִּי אֶבְרָתִי דָּבָר.

הפטריוטיות, לפי חוקריה השונים, מבוססת על כך שהאזרח מאמץ באופן פעיל את השותפות עם המדינה בעיצוב עתידו. לא החוק או נסיבות החיים הם שמעודדים את הנאמנות למדינה, אלא בחירה פעילה של האזרח בדרך מסוימת - לפעמים בדרך הכי פחות נוחה לו והכי יקרה במונחים של נתינה ושל הקרבה.

החלטתו של הפטריוט לפעול באופן פטריוטי היא מודעת במובן זה שהוא מכיר היטב את כל החלופות האפשריות ובכל זאת הוא בוחר באפשרות שהיא מבחינתו המזיקה לו ביותר. למעשה, בדיוק מהסיבה הזאת זוכה הפטריוט להערצת החברה: הוא ראוי לשבח מכיוון שיכול היה לבחור בדרך אחרת; הוא יכול היה לשמור על האינטרס הפרטי שלו, כפי שחוקרי המחשבה הרציונלית היו מצפים ממנו לעשות, אך הוא שקל במודע את החלופות ובחר במכון בטובת הכלל.

הבחירה החופשית בין האינטרס של היחיד לבין טובת הכלל, שבה הפטריוט, מתוך רצון חופשי, אינו רואה אפשרות אחרת מלבד מסירות לקולקטיב, היא נשמת אפה של הפטריוטיות ומעניקה לה את משמעותה האמיתית. לולא החלטה מודעת ויקרה זו, איזו מורשת יכלה

הפטריוטיות להנחיל לדורות הבאים? אשר על כן, הבחירה הרצונית והמודעת היא שמעניקה, בסופו של דבר, להחלטות הפטריוטיות את משקלן הערכי (Tamir, 1997).

תחושת שייכות לקולקטיב של אנונימיים

תחושת השייכות לקולקטיב אנונימי היא תופעה מורכבת ועוצמתית, המעצבת את זהותו של אדם ומספקת לו תחושה של יציבות, מטרה ומשמעות. היא משמשת גשר בין העולם הפרטי של היחיד לבין המרחב הציבורי הרחב, ומאפשרת לפרט להרגיש חלק ממהו עצום ורב-משמעות, גם כשהוא אינו מכיר את כל השחקנים בו.

בעוד שייכות למעגלים קרובים, כמו משפחה, חברים ושכנים, נחקרה בהרחבה; תחושת השייכות הקולקטיבית הטבועה בפטריוטיות נשענת על הזדהות מעבר למעגלים הקרובים. מדובר בהזדהות עם קבוצה גדולה, מרוחקת, לעיתים אף מופשטת, שבה היחיד אינו מכיר אישית את מרבית חבריה. למחויבותו של הפטריוט אין שום קשר, לפיכך, לידידות ואפילו לא להיכרות. רוב האנשים שלמענם הוא פועל יישארו אלמונים עבורו לנצח. הנאמנות הפטריוטית מתייחסת לקהילה, שמשתרעת הרכה מעבר לקשרים ולרשתות האישיות של אדם (Primoratz, 2002).

בפטריוטיות, הזדהות זו נובעת בעיקר מן השייכות הלאומית או האתנית. היא עומדת ביסודה של תחושת הזדהות עמוקה עם המדינה, המבוססת על שפה, היסטוריה, תרבות וערכים משותפים. למשל, אזרח המדינה שגר מחוץ לגבולותיה, וחולק תחושת סולידריות עם בני ארצו שהוא פוגש, אף שאינם מכירים אישית אלה את אלה.

תאוריית הזדהות החברתית מסבירה את המנגנונים הפסיכולוגיים והחברתיים העומדים ביסודה של תופעה זו, והטענה היא כי אנשים מגדירים את זהותם האישית בין היתר בהתבסס על השתייכותם לקבוצה הגדולה. זוהי הזדהות עם קבוצת הפנים (in-group) אשר מעמידה את הפרט עם רבים אחרים, שהוא אינו מכיר אישית, מול אחרים אשר שייכים לקבוצת החוץ (out-group), הזדהות אשר תורמת לתחושת ערך עצמי ולביטחון. השייכות שחש היחיד לקולקטיב האנונימי יוצקת אצלו עוגן נפשי של שייכות לדבר מה גדול מאוד ובעל-משמעות (Tajfel and Turner, 1986).

תחושת השייכות שחש הפטריוט חורגת מעבר לאהבת המדינה, במובן זה שחיבה כלפי המדינה יכול להרגיש גם תייר שהתאהב בנופיה הקסומים. ללא תחושת השייכות, הנלווית כנדרבך נוסף לאהבת המולדת, לא תיתכן פטריוטיות (Ben-Amos and Bar-Tal, 2004). משמעות הדבר היא שאדם הוא פטריוט לא רק מפני שנולד במקרה לקבוצה אחת ולא לאחרת, אלא מפני שהוא אימץ את קבוצת ההתייחסות החברתית הספציפית שלו על בסיס רצון חופשי

(Tamir, 1997). ואכן, היסטוריונים מספקים כמה דוגמאות יוצאות דופן לפטריוטים שבחרו את הקבוצות שאליהן השתייכו, וקשרו את גורלם האישי עם גורל הקולקטיב הנבחר. הדוגמאות נדירות ויוצאות דופן, לעיתים אף אקזוטיות, אך הן מוכיחות ששייכות לא חייבת להיות תוצאה של מקום לידה או של שושלת; היא יכולה להיות, גם אם המקרה אינו שגרתי, פעולה נוספת של בחירה האופיינית לפטריוטיות. במדינת ישראל, לאורך עשרות שנים ובמיוחד במלחמת חרבות ברזל, בלטו דרוזים ובדואים בתחושת השייכות שהובילה אותם למעשים פטריוטיים, לצד עמיתיהם היהודים – לא פעם במחיר חייהם (זיידאן, 2015; כפיר ודור, 2015).

תפיסת העבר הנצחי

תפיסות היסטוריות הן מרכיב בסיסי בתודעה הפטריוטית. עבר משותף הוא היסוד לכל קשר בין יחידים לבין הקבוצה הקולקטיבית שבתוכה הם חיים, ואומות, יותר מכל ישות חברתית אחרת, זקוקות להיסטוריה כנקודת מוצא משותפת. זהו הרציונל של ההיסטוריה הנרקמת בסיפורים השונים ומבססת את ההצדקה לפטריוטיות (Ben-Amos, 1997). בין שאומות הומצאו באופן מלאכותי, כפי שטוענים כמה חוקרים מודרניים כבנדיקט אנדרסון וארנסט גלנר (Anderson, 1983; Gellner, 1983), ובין שהן תוצר אבולוציוני של היסטוריה ארוכה, כפי שמציעה התפיסה הפרימורדיאלית, מרכזיותה של ההיסטוריה בעיצוב הרגש הפטריוטי היא בעלת חשיבות עליונה. ייתכן שהגשר בין הרעיון הקונסטרוקטיביסטי לפרימורדיאלי הוא ההבנה שמדינות יכולות ליצור אומות, אך הן אינן יכולות להמציא אותן יש מאין (Hobsbawm, 1992).

המורשת ההיסטורית נבנית לטובת עיצובה של זהות חברתית המבוססת על נקודה היסטורית מוקדמת ככל האפשר, ורצוי שנקודת זמן כזו תתבסס על ממצאים עתיקים המשמשים עדויות לקיומה. לפיכך, תפיסות היסטוריות של העבר מועברות דרך אתרי מורשת כגון מונומנטים עתיקים, מוזיאונים, כתבות עיתונים ותיאורים אקדמיים. המורשת והתפיסות ההיסטוריות של העבר תמיד משקפות את נסיבות יצירתן; בחינת ההיסטוריה שלהן יכולה לחשוף רבות על החברה שיצרה אותן (Harvey, 2003). באופן טבעי אפוא, ארכיאולוגיה היא המסגרת הבסיסית של תפיסות היסטוריות לאומיות, ואפשר אף לטעון כי הלאומיות הייתה גורם מפתח בהופעתה של הארכיאולוגיה כדיסציפלינה מדעית. כאשר אומה מוקמת, היא דורשת עבר, והדרך הטובה ביותר לחשוף את קיומו של עבר זה היא בפרקטיקה הארכיאולוגית. פרקטיקה זו אטרקטיבית במיוחד, שכן היא ממלאת את החללים ההיסטוריים בתיעודים תוך יצירת קשרים מוחשיים בין העבר להווה. זוהי הסיבה לכך שמתוך גישות חובבניות, בתחילה, של עולי רגל ותיירים דתיים, צמחה הארכיאולוגיה כדיסציפלינה, וקיבלה מעמד מיוחד בהארת היסודות ההיסטוריים של מדינות שזה עתה הוקמו (Goode, 2007).

זהו גם ההסבר למקום המיוחד שלו זכות המגילות הגנוזות במדינת ישראל. המגילות, שנמצאו במערות קומראן בשנת 1947, נכתבו בעברית ובארמית והנציחו את המציאות הדתית והחברתית בגבולות ארץ ישראל בשתי המאות האחרונות לפני הספירה (אליאור, 2008). אך מעבר להיותן ממצא ארכיאולוגי, המלמד על העבר, יש למגילות ערך בנקודת זמן אחרת, באמצע המאה העשרים, עם הקמתה של המדינה, שכן הן עתיקות מאוד מצד אחד, אך כתובות בכתב העברי מן הצד השני. בכך משמשות המגילות הגנוזות את ההוכחה הניצחת לכך שאנו, אשר בונים כאן מחדש את מולדתנו, איננו אלא ממשיכי היהודים ההם מתקופת החשמונאים. בהתאם, נבנה עבור המגילות משכן בעיצוב אדריכלי מיוחד, כעין מקדש לאומי - "היכל הספר" - שמוקדש כולו לשימורן. כדי להדגיש את חשיבותם של הכתבים ללאום, ממוקם ההיכל בסמיכות למוסדותיה הרשמיים של המדינה - הכנסת, משרדי הממשלה, בית המשפט העליון, והספרייה הלאומית. לפנינו אפוא מקדש חילוני של התרבות הישראלית, המקשר בין העבר להווה (אליצור ועופר, 2006). עם המגילות הגנוזות מצוי בהיכל גם כתר ארם צובא, הכתוב אף הוא בכתב עברי, וחוקרי המקרא רואים בו את הנוסח המוסמך המדויק ביותר של התנ"ך, אשר שימש מקור לפסיקות הלכתיות ואף הרמב"ם הסתמך עליו (שמוש, 1987).

בניגוד לתפיסה הליניארית של זמן, הרואה בעבר אירועים שהתרחשו והסתיימו, תפיסת העבר הנצחי מתייחסת לעבר כאל ישות חיה ומתמשכת, שאינה נמוגה עם חלוף השנים. זוהי תפיסה המטמיעה את העבר ההיסטורי הרחוק בתוך ההווה הקולקטיבי, ומשמשת בסיס לתחושת שייכות קבוצתית, זהות ויציבות.

מושג זה קשור באופן הדוק לזיכרון קולקטיבי. הזיכרון הקולקטיבי אינו סך כל הזיכרונות האישיים של חברי הקבוצה, אלא מבנה חברתי וסמלי, המעוצב ומועבר מדור לדור באמצעות מוסדות, טקסים, נרטיבים וסמלים. באמצעות מנגנונים אלו, עבר רחוק, שלעיתים נחוה רק דרך סיפורים או אנדרטאות, ממשיך להתקיים ולהשפיע על המציאות העכשווית.

כל קבוצה חברתית, אומה או תנועה פוליטית בונה נרטיב מכונן המספר את סיפורה. נרטיב זה מכיל מיתוסים, גיבורים ואירועים היסטוריים שהופכים לאבני יסוד של הזהות הקבוצתית. העבר מקושר להווה באופן חווייתי באמצעות טקסים ציבוריים, חגים לאומיים וסמלים תרבותיים, ואלו משמשים כעין עוגנים מקשרים בין הסיפור ההיסטורי למציאות העכשווית. סמלים לאומיים, כמו דגל המדינה או סמליה, נושאים בתוכם את ההיסטוריה והמורשת ומשמשים ביטוי מוחשי לתחושת השייכות המתמשכת.

לשורת העוגנים השונים אפשר להוסיף גם מוסדות זיכרון מובהקים: מוזיאונים, אתרי הנצחה, תוכניות לימוד בבתי הספר, וספרי היסטוריה. כל אלו פועלים באופן שיטתי כדי לעצב

ולהעביר את הזיכרון הקולקטיבי. באמצעותם, העבר אינו נשכח, אלא מוצג ומפורש באופן שתואם את הערכים והאידיאולוגיה של הקבוצה בהווה.

גם תפיסת העבר הנצחי מספקת ליחיד תחושת יציבות ומשמעות. גם היא חלק מן המנגנונים היוצרים עוגן עמוק של השתייכות למשהו עצום, והיא שדואגת לכך שהדבר העצום הזה לא יהיה תלוי בזמן או במרחב הפיזי. תפיסת העבר הנצחי יש בה כדי לחזק את הלכידות החברתית וכדי לאפשר לקבוצות לעמוד יחד מול אתגרים, מתוך תחושה של רציפות והמשכיות. תפיסה זו גם משמשת בסיס לנככי הזהות הלאומית, הדתית או התרבותית, ומאפשרת לקבוצות להמשיך ולקיים את מורשתן גם בתקופות של שינויים חברתיים או פוליטיים דרמטיים.

כוונה מלאה

הכוונה היא הרכיב הנפשי או המנטלי במעשה, המייצג את רצונו של האדם ואת הסיבה לבחירתו לפעול בדרך מסוימת. בפילוסופיה של המוסר, הכוונה נחשבת לעיתים קרובות למרכיב קריטי בקביעת ערכו המוסרי של המעשה. בהקשר של מעשים בעלי משמעות קולקטיבית, הכוונה מקבלת ממד נוסף של הזדהות והקרבה: היא משמשת ביטוי של מחויבות עמוקה. התבוננות על מעשה פטריוטי, כמו התגייסות לצבא, השתתפות בהפגנה למען מטרה לאומית או התנדבות בארגוני הצלה, אינה שלמה ללא הבנת הכוונה המלאה שמאחוריה. בניגוד לפעולות המונעות מאינטרס אישי או מתוך אילוץ חיצוני, כוונה מלאה בהקשר של המעשה הפטריוטי משקפת הזדהות ערכית עמוקה, נכונות להקרבה אישית מובהקת, ומודעות היסטורית לכך שהמעשה הוא חלק בלתי נפרד משרשרת הדורות, ויהפוך למורשת המעצבת גם את העתיד. הפטריוטיות מונעת על ידי שאיפה אישית מצד הפטריוט להיטיב עם מדינתו ועם עמו. שום מחיר אישי כגורם העומד בפני עצמו אינו יכול להגדיר פעולה כפטריוטית. לדוגמה, חיילי הלגיון הזר הצרפתי עשויים להשתתף בקרבות עזים, הם אף עשויים לשלם את המחיר הקטלני הגבוה ביותר, אך לעולם לא ייחשבו פטריוטים (Tamir, 1997). אחד המבחנים המובהקים של הפטריוטיות, אם כן, הוא מבחן הכוונה, ולא בהכרח מבחן התוצאה. במילים אחרות, הכוונה הפטריוטית באה לידי ביטוי לא רק בנכונות לפעולה אלא בסיבה לפעולה זו, כאשר הפטריוטיות מכתיבה נכונות לפעולה הנובעת, לפני הכול, מתוך העמדת טובת הקבוצה שאליה שייך הפטריוט לפני טובתו האישית (Primoratz, 2002).

הקרבה

הקרבה פטריוטית היא תופעה חברתית-פסיכולוגית מורכבת, המבטאת את הנכונות של הפרט לוותר על טובתו האישית, ואף על חייו, למען טובת הקולקטיב הלאומי. מעשה זה נתפס

כפסגת ההזדהות עם האומה, ומציג את הפער בין הפרט לכלל, בכך שהפרט נכנע באופן מוחלט לכלל. הקרבה זו אינה רק פעולה פיזית, אלא כרוכה במנגנונים פסיכולוגיים וסוציולוגיים עמוקים, המאפשרים את ביטויה. ההקרבה הזו נובעת מתכונותיה של הפטריוטיות שנמנו עד כה - ראיית המדינה כחזות הכול, בחירה רצונית ומודעת בעליונותה של המדינה בחיים, תחושת השייכות וההזדהות עם הקולקטיב האנונימי הגדול, תפיסת העבר הנצחי המשתקף בטקסים ובסמלים, והכוונה הממזגת בין הרצון האישי ובין שאיפות הקולקטיב.

הנכונות להקריב היא תכונה יסודית של הפטריוטיות, ליבת האמונות והרגשות הפטריוטיים. שירות צבאי והשתתפות בלחימה תמיד נחשבו לכיטויים המובהקים של פטריוטיות, שכן המלחמה יוצרת זירה מושלמת להקרבה פטריוטית: בשדות הקרב עומדים האנשים בפני בחירה בין חיים ומוות, המתאפיינת לא פעם במשחק סכום אפס בין הרווח השייך לקולקטיב לבין התועלת המיידית של העצמי (Somerville, 1981).

יתרה מכך - להקרבה, ככל שמתרבים הקשיים, יש משקל רב יותר בשיקולו של האזרח לפעול באופן פטריוטי.

ההקרבה הפטריוטית, לפיכך, איננה מעשה טבעי או אינסטינקטיבי, אלא תוצר של תהליכים חברתיים מובנים. כך לדוגמה קבוצות לאומיות מטפחות תרבות של הנצחה, המעריכה ומקדשת את זכרם של אלה שהקריבו את חייהם. טקסי זיכרון, אנדרטאות ומוזיאונים הם כלים המבנים את הזיכרון הקולקטיבי ומשמרים את מעשה ההקרבה כאידיאל חברתי. דרך הנצחה זו, מעשה ההקרבה ממשיך לחיות גם לאחר מות המקריב, ומספק מוטיבציה לשכפול ההקרבה גם בדורות הבאים.

חברות אנושיות יוצרות נורמות חברתיות המעודדות ומעריכות את ההקרבה שבה כרוך המעשה הפטריוטי. בעקבות זאת, נתפסת ההקרבה למען הקבוצה כפעולה נשגבת הראויה להוקרה, ואילו הימנעות ממנה נתפסת לעיתים כפעולה נחותה, בלתי מוסרית, ולפעמים אף כבגידה.

עם זאת, הפעולה הפטריוטית מחייבת תכלית מסוימת, ותשלום המחיר כשלעצמו אין בו די כדי ליצוק בהקרבה תוכן פטריוטי. הפטריוט מוכן להקריב, אך הקרבתו אסור שתהיה לשווא. אפילו הביטוי "להילחם עד הסוף" מצביע על מאבק הנושא בחובו סיכוי, ציפייה ותקווה למשהו שיושג. אם אפשר להגיע לתוצאות דומות בלי לשלם בחייו של אדם, מצופה מהפטריוט לחיות למען הקבוצה ולא למות למענה. הפטריוט המקריב את חייו למען המדינה הופך לגיבור בן אלמוות רק כאשר ההקרבה הקטלנית היא בלתי נמנעת. חייו מתחדשים בזיכרון הקולקטיבי של האומה, והישרדות האומה הופכת לתנאי הכרחי להבטחת הנצחת מעשהו הפטריוטי (Tamir, 1997). באופן זה, העבר והעתיד מתאחדים בפטריוטיות: האמונה

שהקבוצה היא ישות המושרשת בהיסטוריה חיונית כדי שהפרט יאמין בעתידה הנצחי, והאמונה בעתיד נצחי של הקבוצה, המבטיח את הנצחת הקרבת הפטריוט, היא השתקפות של עבר היסטורי עבור הפטריוט (Ben-Amos, 1997).

בהקשר לזה, כדאי לתת את הדעת למיתוס מצדה, ובעיקר - לשינוי שחל בו במהלך השנים. סיפור מצדה, שהיה ידוע ותועד על ידי יוספוס פלאביוס, לא היה - במסורת היהודית המתפתחת בקהילות הגולה - אירוע להיזכר בו או להתרפק עליו. אדרבה, הוא היה מוקצה, ולא זכה להתייחסות כלל. היהדות האורתודוקסית הדחיקה את הסיפור במשך שנים רבות, וגם הציונות הדתית לא ראתה בו אירוע שיש להתייחס אליו.

בראשית המאה העשרים, החייתה התנועה הציונית החילונית את סיפור הגבורה שלפיו נצורי מצדה, שנשא את דגל המרד האחרון מול הרומאים, לחמו קרב איתנים אחרון, וכאשר הבינו שהבחירה היא בין חיי עבדות ובין מות בני חורין - העדיפו את החלופה השנייה. וכך, רגע לפני שהרומאים פורצים למבצר, התאבדו היהודים, ובלכד שלא ייפלו בידי הצורך. תנועות הנוער הציוניות הפיחו חיוניות בסיפור זה, וכבר בשנות העשרים למאה העשרים החלו להנהיג עלייה לרגל לאתר, ובפסגת המצדה הדליקו כתובות אש והקריאו - כדי להמחיש את גבורת הימים ההם - את נאומו האחרון של אלעזר בן יאיר הקורא למות ולא ליפול בידי האויב. מיתוס מצדה כסיפור גבורה שגשג עשרות שנים, עד שאי שם בשנות ה-1980 החל לדעוך ואת מקומו תפס סיפור אחר, שתואם יותר את העדויות ההיסטוריות שלהן טען יוספוס פלאביוס.

הנצורים, לפי פלאביוס, היו מי שמלכתחילה נודו מירושלים ועל כן עזבו את העיר עוד לפני המרד. בניגוד למיתוס שלפיו הם ניהלו קרבות גרילה מול הרומאים, פלאביוס טוען שהם בעיקר בזזו את הכפרים היהודיים שסביב מצדה, טבחו באנשי עין גדי, וגנבו להם את המים. סיפורם איננו סיפור של בחירה אישית במוות כמעשה ערכי, על פי פלאביוס, אלא - לפני הכול - טבח של משפחות, שבמהלכו רוב דרי מצדה, נשים וילדים, נרצחו ולא התאבדו. כתוצאה מתהליכים פנימיים שהתחוללו בחברה הישראלית (Lewin, 2014), החלו בישראל למסגר באופן שונה את סיפור מצדה. באקדמיה החלו להתפרסם, בסוף המאה העשרים, פרטיו של הסיפור ההיסטורי בגרסאות אשר תואמות יותר את אלו של יוספוס פלאביוס. היחס הציבורי לאירוע מצדה קיבל תפנית, וההתאבדות ההמונית נתפסה כעת כמעשה מעורר רתיעה (Ben-Yehuda, 2002). בשנים האחרונות, לעומת העבר, רוב התיירים באתר המצדה אינם ישראלים ואינם יהודים. במהותו של המעשה הפטריוטי מצויה, אם כן, ההקרבה, בתנאי שאיננה בבחינת קורבן שווא.

המחשה באמצעות השיר "חיילים אלמונים"

השיר נכתב על ידי אברהם (יאיר) שטרן, עם אשתו רוני, בשנת 1932. ברבות הימים, הפכו מילותיו להמנון האצ"ל, עד לפרישתם של אנשי הלח"י בראשותו של יאיר, בשנת 1940, והתפצלותם של הארגונים לשתי מחתרות נפרדות.

חשוב לציין כי שיר זה, שנשאר טבוע בזיכרון הלאומי כהמנון המחותרת המעיד על התקופה הקשה שבה נרצח מפקד הלח"י, ראה אור דווקא בהוויה הסטודנטיאלית של המשורר, כעשור לפני נסיבות הוצאתו להורג על ידי הבריטים. בעת כתיבת השיר, היה אברהם יאיר שטרן סטודנט באוניברסיטה העברית על הר הצופים, שנתיים אחרי עלייתו ארצה וזמן קצר לאחר שהשלים את לימודיו בבית הספר התיכון. נקודת המוצא לשיר הייתה פרעות תרפ"ט (1929) והאמירה המרכזית שבו מתעדת את ההתנגשות שבין החיים הצעירים ובין הגורל שייעדה להם ההיסטוריה הלאומית (גנוסר, 1995).

השיר במלואו (שטרן, 1932):

חיילים אלמונים הננו, פלי מדים,
 וסביבנו אימה וצלמות.
 פָּלְנוּ גִּיסָנוּ לְכָל הַחַיִּים:
 מְשׁוּרָה מְשַׁחֵרֵר רַק הַמּוֹת.

בְּיָמִים אֲדָמִים שֶׁל פְּרָעוֹת וְדָמִים,
 בְּלִילוֹת הַשְּׁחֹרִים שֶׁל יָאוֹשׁ,
 בְּעָרִים, בְּכַפָּרִים אֶת דָּגְלָנוּ נָרִים,
 וְעָלִיו: הַגָּנָה וְכַבוּשׁ!

לֹא גִּיסָנוּ בְּשׁוֹט כְּהֶמוֹן עֶבְדִּים,
 כְּדֵי לְשַׁפֵּךְ בְּנֶכֶר אֶת דָּמָנוּ.
 רְצוֹנָנוּ: לְהִיּוֹת לְעוֹלָם בְּנֵי־חֹרֶיךָ!
 חֲלוֹמָנוּ: לְמוֹת בְּעַד עַמָּנוּ!

וּמְכַל עֲבָרִים רַבּוֹת מְכֻשׁוּלִים
 שֵׁם גּוֹרֵל אֶכְזְרִי עַל דְּרַכְּנוּ;
 אֶךְ אוֹיְבִים, מְרַגְלִים וּבְתֵי-אֲסוּרִים
 לֹא יוֹכְלוּ לְעַצֵּר בְּעַדְנוּ.

וְאִם אֲנַחְנוּ נִפְלַ בְּרַחֲבוֹת, בְּבִתִּים,
 וַיִּקְבְּרוּנוּ בְּלִילָה בְּלֵאט,
 בְּמִקְוֵמֵנוּ יָבוֹאוּ אֲלֵפֵי אַחֲרֵים
 לְהַגִּן וְלִשְׁמֹר עַדִּי עַד.

בְּדַמְעַת-אִמָּהוֹת שְׂכָלוֹת מְבָנִים,
 וּבְרַם תִּינוּקוֹת טְהוֹרִים,
 כְּמוֹ בְּמִלֵּט נִדְבִיק הַגּוֹפּוֹת-לְבָנִים
 וּבְנֵינָ הַמּוֹלֶדֶת נָקִים!

ששת מאפייני הפטריוטיות כפי שהם באים לידי ביטוי בשיר:

חִילִים אֶלְמוּנִים הִנְנוּ, בְּלֵי מַדִּים,
 וּסְבִיבֵנוּ אִימָה וְצִלְמוֹת.

שורות אלו מבטאות את הכוונה. העובדה שהחיליים הם חיילים אלמונים היא משמעותית ביותר, שכן מילים אלו מדגישות את מאפיין הכוונה. מעבר לעובדה שהם החליטו להיות חיילים כאשר מסביב אימה וצלמוות, אין להם שום תגמול על כך; אפילו לא תגמול סמלי. החייל הלוחם מקבל מן החברה תגמול סמלי, וזו אחת הסיבות לסמלי היוקרה שלו: מדים המעידים על היותו מי שנותן מעצמו למען הכלל, כומתה המציינת את היחידה שהוא נמצא בה, לפעמים - אותות שמרמזים על מהותה של היחידה שבמסגרתה הוא מבצע את המעשה הפטריוטי. ואילו גוף ראשון רבים בהמנון זה הוא חיילים שאיש אינו יודע כלל שהם חיילים ועל כן לא יוכל גם להעניק להם את התגמול הסימבולי, את ההכרה במעשיהם.

כָּלֵנוּ גִּיסְנוּ לְכָל הַחַיִּים:
מְשׁוּרָה מְשַׁחֲרֵר רַק הַמּוֹת.

שורות אלו מבטאות את הבחירה הרצונית והמודעת ואת ההקרבה. ההחלטה להתגייס איננה עניין ששייך לנקודת זמן מסוימת ואם יש קשיים מסוימים אפשר גם לסגת ממנו. המחויבות היא מוחלטת, היא לכל החיים – וללא פשרות. זוהי מחויבות מתוך בחירה, אשר תיפרם רק ביום הדין – יום מותו של הפטריוט.

בְּיָמִים אֲדָמִים שֶׁל פְּרָעוֹת וְדָמִים,
בְּלֵילוֹת הַשְּׁחֹרֵרִים שֶׁל יָאוֹשׁ,
בְּעָרִים, בְּכַפָּרִים אֶת דְּגָלְנוּ נָרִים,
וְעָלְיוֹ: הִגָּנָה וְכַבוּשׁ!

שורות אלו מבטאות את הנאמנות לישות הפוליטית, למדינה שבדרך. התקופה היא תקופה קשה בארץ כולה, ודווקא על רקע הפרעות פועלים הפטריוטים בכל מקום בארץ: בערים ובכפרים. בכל מקום שאליו הם מגיעים הם עושים זאת כדי להגן על המקום, כדי לכבוש את שצריך לכבוש, וכדי להרים את הדגל הלאומי.

לֹא גִּיסְנוּ בְּשׁוֹט כְּהֶמוֹן עֶבְדִּים,
כִּדִּי לְשִׁפְךָ בְּנִכְרְ אֶת דְּמֵנוּ.

שורות אלו מבטאות את הבחירה הרצונית והמודעת. לא מכוחו של השוט או הכפייה, לא כעבדים שנשבו אשר הדרך היחידה שבה יוכלו לפדות עצמם ולרכוש שוב את חירותם היא לחימה למען כובשיהם. אך ורק מתוך רצון ומתוך בחירה חופשית.

רְצוֹנְנוּ: לְהִיּוֹת לְעוֹלָם בְּנֵי־חֹרֶיךָ!

שורה זו מבטאת את העתיד הנצחי. המבט איננו רק על ההווה ועל מה שמתרחש כרגע, אלא על העתיד שלמענו מתקיימת המלחמה: להיות אנשים חופשיים. אבל לא חופש ששייך רק להווה, אלא חופש ששייך גם לדורות הבאים – אלו שלעולם יהיו חופשיים בזכות הלחימה הנוכחית.

חֲלוּמְנוּ: לְמוֹת בְּעַד עֲמָנוּ!

זוהי שורה המבטאת את ההקרבה האולטימטיבית, את הנכונות לתת את החיים למען המולדת.

וּמְכַל עֲבָרִים רַבּוֹת מְכֻשׁוּלִים
שֵׁם גּוֹרֵל אֶכְזְרִי עַל דְּרָכָנוּ;
אֶךְ אוֹיְבִים, מְרַגְלִים וּבְתֵי-אֲסוּרִים
לֹא יוּכְלוּ לְעַצֵּר בְּעַדָּנוּ.

שורות אלו מבטאות את מאפייני ההקרבה. הגורל טומן בדרכו של אדם מכשולים, אך הקשיים השונים בצורותיהם המגוונות אין בהם כדי לעצור את הפטריוט. אדרבה, על פי מאפייני הבחירה הרצונית והמודעת, ככל שיאמיר מחיר ההקרבה – כך רב ערכה.

וְאִם אֲנַחְנוּ נִפְל בְּרַחוּבוֹת, בְּפִתִּים,
וַיִּקְבְּרוּנוּ בְּלִילָה בְּלֹא ט,

כמו במילות הפתיחה לשיר, גם כאן נעדר כל סממן של תגמול בעבור פעילותו של הפטריוט – לרבות תגמול סמלי. אפילו קבורתו של הפטריוט תהיה רחוקה מן העין, בשקט, באישון ליל, ללא טקסים המאדירים את נפילתו למען המולדת. אלמוני היה כחייל ואלמוני יהיה כחלל. מעבר למאפייני הכוונה, מודגשת כאן גם הבחירה הרצונית והמודעת של הפטריוט לעשות את מעשה ההקרבה; אף שהוא יודע מראש שזה יהיה גורלו בעת מותו המיוחל, הבחירה היא מלאה והחלטית.

בְּמִקוּמָנוּ יָבוֹאוּ אֲלֵפֵי אַחֲרִים
לְהִגֵּן וְלִשְׁמֵר עַדֵי עַד.

שורות אלו מבטאות את העתיד הנצחי. הפעולה איננה רק נחלתו האישית של אדם אחד שקם ועשה מעשה, אלא הוא מתווה את הדרך. במקומם של המעטים שהלכו בדרך הפטריוטית יבואו רבים אחרים שימשיכו את הפעילות להגנה על המולדת ולשמירתה עד קץ הימים.

בְּדַמְעַת־אֲמָהוּת שְׁפָלוֹת מְבָנִים,
 וּבְרֵם תִּינוּקוֹת טְהוּרִים,
 כְּמוֹ בְּמֶלֶט נְדָבִיק הַגּוֹפּוֹת־לְבָנִים
 וּבְנֵי הַמּוֹלָדֶת נָקִים!

בשורות אלו אפשר למצוא את מאפיין תפיסת העבר הנצחי, לצד אזכור מושא הנאמנות - המולדת. לפי הסיפא של ההמנון, השכול הפוקד את הדור הוא אולי נחלת ההווה, אך העתיד יהפוך את הקורבנות ללבנים הבונות את המולדת.

מערך המחקר

מחקר זה נשען על ניתוח תוכן של צוואות אשר התפרסמו בספר "אם אתם קוראים את המילים האלה" (קווס ופלנט-רוזן, 2025). ספר זה הוא פרויקט ספרותי-דוקומנטרי, אשר מאגד את המכתבים האחרונים שכתבו חיילים וקצינים אשר נפלו בשנתה הראשונה של מלחמת חרבות ברזל. הספר הוא פרי יוזמתם של שלמה קווס, קופירייטר במקצועו, ורחלי פלנט-רוזן, עיתונאית ויזמת חברתית. שני הכותבים נחשפו במהלך המלחמה למכתבים שכתבו לוחמים לפני מותם, ובעקבות היכרותם עם כמה ממשפחות הכותבים הם פנו באופן שיטתי למאות משפחות שכולות שאיבדו את היקרים להן בין 7 באוקטובר 2023 ל-7 באוקטובר 2024. המפתח לבחירת הצוואות המופיעות בספר היו מכתבים והודעות של מי שהיו מודעים לכך שהם הולכים אל מותם, וכמובן - אישור המשפחות לפרסם את הדברים ולהפיצם. וכך, מתוך מאות המשפחות הועלו לבסוף 49 מכתבים שעמדו בקריטריונים אלה (פז-כהן, 2025).

הספר מכיל מכתבים שנכתבו על ידי הנופלים במצבים שונים ומגוונים: בלילות שלפני כניסה ללחימה ברצועת עזה, בתוך טנקים, בהמתנה בשטחי כינוס והערכות, בעיצומו של קרב, ולא פעם - שעות ספורות לפני הנפילה. בהתאם, המכתבים תועדו בכתיבה חפוזת, בכתיב יד בפתקאות ובפנקסים, בהקראה בטלפון לבן משפחה קרוב, בהקלדה במכשירים ניידים - במסרונים או ביישומון שנועד לרישום של כתביו של אדם לעצמו. באחד המקרים, רס"ל במיל' יוסף גיטרץ העלה את צוואתו באמצעות מסמך גוגל דוקס, וכדי להבטיח שהיא תיחשף רק אחרי מותו הוא חילק את הקישור למסמך לשניים: חצי מהקישור שלח לבת זוגו ואת החצי השני שלח לאחיו הגדול. הוא הדריך אותם שרק אם יקרה לו משהו הם ישלחו לאימו את שני חצאי הקישור וכך היא תוכל לקרוא את המכתב האחרון. צוואה אחרת, זו של

של סמ"ר איתי יהודה, נמצאה בין שרידי הנמ"ר השרוף שבו הוא נהרג מפגיעת טיל שפוצץ את התחמושת ברכב הצבאי (פזיכהן, 2025).

לא כל הצוואות הופיעו בספר במלואן, שכן חלק מן המשפחות ביקשו למנוע את פרסומם של קטעים מסוימים ברבים. נראה כי שמירה על פרטיותן של המשפחות ועל רצונן לשמור דברים מסוימים בפורום האינטימי של קרובי הנופלים – אין בה כדי לפגוע בטיב המחקר שערכנו בהתבסס על הצוואות המופיעות בספר.

המגוון האנושי של כותבי הצוואות שייך לכלל שדרות החברה בישראל: דתיים וחילוניים, יהודים ודרוזים, אנשי הצבא הסדיר ואנשי מילואים, צעירים ובעלי משפחות, גברים ונשים. עם זאת, במחקר זה לא פילחנו את הכותבים על פי תכונותיהם הדמוגרפיות, והעדפנו להתייחס לדבריהם ללא שייכות לקבוצה זו או אחרת בחברה הישראלית. מטרתנו הייתה לברוק את המידה שבה מופיעים בצוואות רכיבי הפטריוטיות, ואת שיוכם של רכיבים כאלה או אחרים לזרם חברתי מסוים – השארנו למחקרי המשך. יש לציין, עם זאת, כי למרות הבדלים רבים בין הנופלים – הכתיבה על צדקת הדרך ועל השליחות למען המדינה, כפי שיוצג בפרק הממצאים, וכן הדאגה לכך שמשפחותיהם ימשיכו בחיים שמחים וטובים גם אחרי מותם – הם מאפיינים מובהקים שעולים בצוואות ללא כל הקשר של שייכות לקבוצה זו או אחרת.

הבקשות שמעלים החללים בצוואותיהם הן לפעמים מפורשות ומפורטות: בקשה להיקבר במקום מסוים, הוראות מה לעשות בכסף וברכוש שהשאיר אחריו החלל, וכן הנחיות אילו שירים לשיר בלוויה, לפעמים – איזה זמר או זמרת להזמין לביצוע השיר מעל לקבר הפתוח. בקשות אחרונות אלו שוות כמובן מחקר חברתי נפרד העומד בפני עצמו, ואנו – במאמר ממוקד זה – בחרנו להשאיר זאת למחקרי המשך.

ממצאים

מתוך עיון בצוואות הנופלים, עולים בדרכים שונות ששת מאפייני הפטריוטיות, אשר משרטטים תמונה ברורה של התנהלות פטריוטית מובהקת. הממצאים יובאו להלן על פי המאפיינים השונים.

נאמנות למדינה

כאמור בפרק התיאורטי, פטריוטיות היא נאמנות ומסירות למדינה על מרכיביה השונים (דהיינו – הלאום, הארץ, וההיסטוריה המשותפת). המדינה היא שמספקת את המסגרת

הפוליטית והתרבותית הדרושה לפיתוח הזהות המשותפת המניעה את הנאמנות. ישנן כמה וכמה דוגמאות לנאמנות למדינה, המשתקפת בצוואות. סרן עדן פרוביזור, קציין שריון שהוביל את חטיבה 401 בטנק הראשון שנכנס לעזה ונפל ב־18 בנובמבר 2023, כתב:

אני גאה במה שאני עושה וגם אם יקרה לי משהו אז יקרה, והכל בסדר, אני במשימה של החיים שלי, שומר על ארץ ישראל.

סרן אלון סקאג'יו, אשר בתום סבב של שירות בעזה בראשית המלחמה הוצב לפעילות מבצעית באיו"ש, נהרג בקרב בג'נין ב־27 ביוני 2024 תוך פינוי פצועים תחת אש. לאחיו הקטן אריאל הוא כתב:

[...] תהיה אדם טוב, תעזור תתנדב ותצליח. אתה ילד מדהים, תהיה ערכי ותאהב את המדינה שלנו, תגן עליה ותביא את עצמך לקצה. אני בטוח שתגיע למקומות הרבה יותר גבוהים ממני.

סמ"ר עדי ליאון, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 31 באוקטובר 2023, כתב:

אין לנו ארץ אחרת ועכשיו תורי להגן עליה ולנקום את נקמתם של כל האזרחים והחיילים, התינוקות, הזקנים וכל הנשים שהיו פשוט חסרי אונים מול התופת של החמאס. זה החינוך שנתנו לי הורי, בזה אני מאמין.

סמ"ר שי ארווס, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 31 באוקטובר 2023, כתב:

[...] שמחתי לעשות את מה שאני עושה, להציל אנשים ולשמור על המדינה, כי זה משהו שתמיד רציתי. משהו שתמיד היה חלק ממני. מאז שהייתי קטן, ועכשיו הייתה לי ההזדמנות לעשות זאת ולתת מעצמי גם למדינה. [...] שתדעו שכל זה לא היה לחינם והיה שווה את זה. שכל עם ישראל ימשיך במסורת הזאת, ולאהוב את המדינה [...].

סרן דניאל מימון טואף, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 17 בספטמבר 2024, כתב:

לפני חודש וחצי היה ראש השנה, עשרת ימי תשובה ויום כיפור. התפללנו כולנו למען הכלל [...]. הכוונה כאן היא לא שנחיה עוד שנה ולא נמות, הכוונה כאן היא שיהיו לנו חיים של משמעות ועשיית טוב למען עם ישראל וארץ ישראל. [...] הגעתי לרגע זוכיתי לעשות את הדבר הזה ולחיות את החיים האלה, חיים של כלליות ועשיית טוב למען עם ישראל בגופי ממש.

[...] אני אוהב אתכם ודורש מכם: [...] תמשיכו לעשות טוב לעם שלנו. אל תעצרו אף פעם. תמיד תהיו עם ראש מורם וחזה נפוח כי אתם הצלחתם לחנך דור נאמן ומסור לעם ישראל, ארץ ישראל, ותורת ישראל.

יהונתן דויטש, לוחם מגלן שבא לחלץ אזרחים בנחל עוז ולאחר מכן שירת בגזרה כולה כמה חודשים, נרצח בפיגוע ירי בשומרון. כך הוא כתב:

אם כבר למות אז בעד ארץ ישראל, זה הזכות והמצווה הכי גדולה שבן אדם יכול ועוד יהודי יכול לרכוש לעצמו.

סרן לירון שניר, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 21 בנובמבר 2023, כתב:

מה שהיה זה לא מה שיהיה, ואנחנו חזקים יותר, טובים יותר, מוסריים יותר, ולנו יש את התביעה האמיתית על החיים ועל הקיום שלנו בארץ ישראל וזה הזמן לומר זאת בברור לעצמנו ולכל העולם, עם ישראל חזק, וכל מי שינסה או ירצה לפגוע בנו, יקרה לו מה שקרה לחמאס.

בחירה רצונית ומודעת

מעשיו של הפטריוט נובעים מבחירה מודעת: הוא מכיר את כל האפשרויות, אך בוחר בטובת הכלל גם במחיר פגיעה אישית. התנהגות זו, המנוגדת לציפיות ההיגיון הרציונלי שמעדיף אינטרס פרטי, היא שהופכת אותו לראוי לשבח וזיכתה אותו בהערצת החברה. כך כתב סרן יפתח יעבץ, שנפל בקרב על קיבוץ נחל עוז ביום 7 באוקטובר 2023:

אנחנו יודעים לקראת מה אנחנו באים, האויב מכיר את השטח ומכין לנו הפתעות. עוד מעט נעמוד בשטחי כינוס בתדריך אחרון לפני יציאה בידיעה ברורה (לפחות לי) שאנחנו יוצאים למבצע שלא כולנו נחזור ממנו. [...] להילחם על הארץ הזאת, להוביל את היחידה הזו, זאת לא גבורה עילאית – זה סטנדרט. ואם הייתי צריך לפסל מחדש את חיי – לא הייתי משנה דבר.

סמ"ר שחר פרידמן, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 18 בנובמבר 2023, כתב:

תדעו לכם שגם אם חס וחלילה נפלתי בקרב והכל נראה שחור, אני יושב למעלה ומחייך כי אני בחרתי בזה. [...] נקראתי להגן על הדגל ואין מאושר ממני על כך!

רס"ל במילואים יוסף גיטרין, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 25 בדצמבר 2023, כתב:

יכולתי לא ללכת לכאן ולהסתתר, אבל זה היה נוגד את כל מה שאני מאמין ומעריך, ואת מי שאני מחשיב את עצמי. לכן לא הייתה לי בררה, והייתי עושה את אותו הדבר אם יכולתי לבחור מחדש.

סמ"ר אוריה יעקב, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 12 בדצמבר 2023, כתב:

היה ברור לי שאני הולך למקום מסוכן אך זה כלל לא עניין אותי, בראשי מחשבה אחת! שלא תיפול עוד שיערה מראשו של יהודי!

סמ"ר עדי ליאון, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 31 באוקטובר 2023, כתב:

אני יוצא למלחמה הזאת בידיעה שאני לא בטוח חוזר, אבל אני מאמין בלב שלם במה שאני עושה.

סמ"ר נדב כהן, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 31 במרץ 2024, כתב:

אני בחרתי להתגייס לקרבי ולחיות את האמונות ואת הערכים שרכשתי פה במכינה למרות כל הקשיים שכרוכים בזה, ובסופו של דבר נדרשתי לשלם את המחיר

האולטימטיבי. אבל ככה זה בחיים, הבחירות שהולכות יד ביד עם הערכים שאתם מאמינים בהם, במיוחד בתור בוגרי מכינה אידיאליסטים, בהכרח יהיו הבחירות הקשות ביותר, הבחירות שדורשות את ההקרבה הכי גדולה.

באופן לא מפתיע, רכיבים שונים של הפטריוטיות שזורים אלה באלה. כך לדוגמה הבחירה הרצונית והמודעת מתקשרת ישירות גם עם מאפיין העבר הנצחי. סמ"ר נווה יאיר אסולין, שנפל בקרב בעזה ביום 11 בנובמבר 2024, כתב:

אם קראתם את זה, כנראה שהגרוע מכל קרה. אבל תדעו באמת בלב שלם, אני גאה במה שעשיתי ולא מתחרט לדגע, וחושב שזו זכות גדולה להמשיך את דרך אבותינו בארץ ישראל, ולהילחם עבור האדמה הזאת ולנקום את דם אחינו היהודים שנשחטו על היותם יהודים.

וכן מצויים מקרים שבהם הכוונה המלאה מתקשרת ישירות למושא הנאמנות. רס"ל במילואים בן זוסמן, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 3 בדצמבר 2023, כתב:

אני שמח ומודה על הזכות שתהיה לי להגן על הארץ היפה שלנו ועל עם ישראל. גם אם יקרה לי משהו, אני לא מרשה לכם לשקוע בעצב. הייתה לי הזכות להגשים את החלום והייעוד שלי ותהיו בטוחים שאני מסתכל עליהם מלמעלה ומחיך חיוך ענק.

תחושת שייכות לקולקטיב של אנונימיים

כמתואר בחלק התיאורטי, בניגוד לשייכות למעגלים קרובים כמו משפחה וחברים, השייכות הפטריוטית היא קולקטיבית, ומתבססת על הזדהות עם קבוצה גדולה ומרוחקת, שלרוב אינה מוכרת באופן אישי. מחויבותו של הפטריוט אינה נובעת מידידות או מהיכרות אישית; הוא פועל למען אנשים שיישארו אלמונים עבורו, ונאמנותו היא לקהילה שמעבר לקשרים האישיים.

רבים מכותבי הצוואות אינם מקיימים לכאורה מאפיין זה של הפטריוטיות. כך לדוגמה סמ"ר איתי יהודה, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 31 באוקטובר 2023, כתב:

להורי, אני רוצה להגיד לכם תודה שגידלתם אותי וחינכתם אותי להיות מי שאני ולאיפה שאני הגעתי. אני כל כך מעריך אתכם גם אם לפעמים זה לא נראה. [...]

לחברים ולאנשים שהכרתי בחיי: תודה לכל הרגעים שהיו לי איתכם, על כל היציאות והצחוקים. בזכותכם צחקתי בלי סוף. אוהב אתכם בטירוף.

כמו כן סמ"ר ארז מישלובסקי, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 31 באוקטובר 2023, כתב:

משפחה וחברים יקרים, תודה על כל התמיכה שנתתם לי. אוהב ומעריך אתכם מעומק לבי. תודה שהייתם חלק מהחיים שלי, אוהב אתכם.

וכן דוגמה לפרידתו של חייל מהקרובה לו ביותר - אימא שלו - מצויה בצוואתו של סמ"ר עדי דגן, שנפל בקרב בצפון רצועת עזה ביום 31 באוקטובר 2023, וכתב:

אמא, המלכה שלי, האישה שאני הכי אוהב בעולם. אין לי כל כך מילים להגיד חוץ מתודה. תודה שדאגת לי, חינכת אותי, האכלת אותי, היית שם בשבילי, התרגשת והתעצבנת. בסופו של דבר אני יכול להגיד לך שהפכת אותי למה שהייתי, היצירה הכי טובה שאפשר לעשות. אני רוצה שתדעי שאני פשוט אוהב אותך ברמות שאת לא מבינה אפילו, ומבקש - תשמרי על כולם ותהיי חזקה. אני רוצה שתדעי שאת הבן אדם שאני הכי מתרגש ממנו, אני אוהב אותך לעד.

עם זאת, רבים מן הכותבים משלבים את השייכות הקרובה עם שייכות לקולקטיב של אנונימיים. כך לדוגמה סרן ירון אליעזר צ'יטז, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 26 בדצמבר 2023. הוא כתב:

תודה שחינכתם אותי על קידוש השם, על חסד, ועל אהבת הארץ. [...] אם לא המשפחה המשוגעת שאתם, שחינכתם אותי וגידלתם אותי על ערכים ועל אהבת הארץ, לא הייתי במקום שאני נמצא עכשיו - מגן על המדינה. אני מרגיש גאה להיכנס ולהילחם בחמאס תחת [הכותרת של] משפחת ציטז ועם ישראל!!!

ובדומה לו, סמ"ר שחר פרידמן, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 18 בנובמבר 2023, וכך כתב:

אני שמח שנפלה בחלקי הזכות לתת שקט למשפחתי ולחברי ולכולם עם ישראל, אם בשביל שאתם ואחיות שלי והאחיניים שלי וסבא וסבתא ישנו טוב בלי אזעקות ולא

יצטרכו לפחד מפיגועים ויחיו בשלווה אני צריך להקריב את חיי אני מקבל את זה לגמרי ושלם עם זה.

סמ"ר אוריה יעקב, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 12 בדצמבר 2023, משלב גם הוא בין המעגל הקרוב ובין המעגלים הרחוקים יותר:

[...] הלכתי בשביל העם שלי, ואתם המשפחה חלק מהעם שלי, כמו שהעם לא נפרד גם אתם לא נפרדים ממני, תמיד נישאר חלק מהעם הנצחי הזה.

שילוב אחר של מעגלי השייכות נמצא בצוואתו של יהונתן דויטש, לוחם מגלן שבא לחלץ אזרחים בנחל עוז ולאחר מכן שירת כמה חודשים בגזרה כולה. הוא נרצח בפיגוע ירי בשומרון, ובכתובים שהשאיר ציין:

זכיתי במשפחה אוהבת ערכית ומוסרית, שדוחפת מאחורה ונותנת את הכוחות להמשיך הלאה, שברור לי שבכל מצב תמשיך את האידיאל ההיסטורי של בניין עם ישראל בארצו.

מנגד, ישנן עדויות שבהן הקוקלטיב האנונימי מצוי בצורה מובהקת. כך לדוגמה סמ"ר נווה יאיר אסולין, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 11 בנובמבר 2024, והוא כתב:

הרי אומרים "מי שהציל נפש אחת בישראל כאילו הציל עולם שלם" אז אני הלכתי להציל ולשמור על כל עם ישראל ועל האדמה הזאת שאני כל כך אוהב.

כמותו, רס"ם במילואים יוסף חיים הרשקוביץ, שנפל בקרב ברצועת עזה, ביום 10 בנובמבר 2023, וכתב:

חינכתם אותי לתת מבלי לקחת ולא מתוך הרגל, וב"ה אני זוכה להיות חלק מעם מדהים ומאנשים מדהימים שנותנים את כל הנשמה למען העם. [...] כולנו כאן נלחמים כתף אל כתף וכולם כאיש אחד בלב אחד והתחושה היא כמו במעמד הר סיני.

יש לציין שחלק ניכר מכותבי הצוואות משלכים את השייכות למעגלים השונים, ומציינים גם את השייכות הטבעית, הרגילה, של אדם למשפחתו ולקרוביו, וגם את השייכות הפטריוטית לקולקטיב של אנונימיים. כך לדוגמה סרן לירון שניר, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 21 בנובמבר 2023, והותיר את המשפט:

שמח על החיים ועל מה שעשיתי והייתי, עבור העם שלי, עבור מי שהיה סביבי לאורך השנים והצלחתי להשפיע עליו.

וברומה לו, סרן בן ציון פלח, שנפל בקרב בדרום לבנון ביום 2 באוקטובר 2024, וכתב:

[...] עוד חמש שעות אני נכנס ללבנון לעשות את המשימה של החיים שלי. [...] אני נכנס בשביל לסיים את האיום על תושבי הצפון שיוכלו לחזור לבתים שלהם. בשביל הצוות שלי שאני אוהב ומוכן למות בשבילם. בשביל המשפחה שלי שתוכל לחיות במדינה שקטה יותר. בשביל רותם שלי שאני כל כך אוהב ושהיא האישה שאני רוצה להתחתן איתה ולחיות איתה.

מי שערך מדרג מסודר בין מעגלי השייכות, ובמדרג - על פי הגישה הפטריוטית - המעגל הרחוק ביותר, האנונימי, הוא גם הראשון בסדר העדיפויות, הוא סרן אייל מבורך טויטו, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 22 בינואר 2024, וניסח זאת כך:

בשביל מה אני נלחם:

המדינה שלי - המקום שבו כל העבר שלי נמצא בו. המהות שבשבילה אני חי.
הארץ שלי - הנופים, הים, הנגב, הגליל והחרמון [...].
העם שלי - אחים ואחיות שלי, אלה שגרים בארץ ואלה שמחוצה לה [...].
החברים שלי - האנשים שאני אוהב [...] שהם עבורי מצפן ערכי בגובה העיניים.
הצוות שלי - האחים הקטנים שלי, האנשים שאני הכי אוהב בעולם. מי שאני מוכן לחטוף את הכדור בשבילם [...].
המשפחה שלי - אמא שלי, אבא שלי, סבא וסבתא שלי, האחים והאחיות שלי [...].
סבא שלי - שעלה ארצה לשם הציונות, בנה את ביתו במושב קטן ונידח מתוך חלום ליישב את האדמה. בנה משפחה לתפארת, וחינך אותם לערכים של רעות, משפחתיות, וציונות אדירה. סבא שלי לחם והתעקש להגיע לפה, אני דואג לזה שנישאר פה לתמיד.

במהלך ההיסטוריה מוכרים לנו מקרים של פטריוטים שבחרו את הקבוצות שאליהן השתייכו, וקשרו את גורלם האישי עם גורל הקולקטיב הנבחר. בפרק התיאורטי הוזכרה העדה הדרוזית כמקרה של אימוץ קולקטיב אתני שונה מזה של הקבוצה והזדהות עימו. המקרה הדרוזי ביסודו הוא אירוע של חברה שבה הפרטים אינם יכולים לבחור אם לשרת או לא לשרת לאחר שנכבדי העדה חתמו על חוזה עם המדינה. אולם בין כותבי הצוואות נמצא גם סמ"ר סופיאן דגש מכפר מרר, שנפל בקרב בצפון רצועת עזה ביום 2 בינואר 2024. אף ששפת אמו היא ערבית, התעקש סופיאן לכתוב דווקא בעברית, ביומן שהעביר לחבר שלו וביקש שיועבר למשפחתו אם ייפול בקרב.

תפיסת העבר הנצחי

זהו ללא ספק אחד מן המאפיינים הבולטים בצוואותיהם של הלוחמים. בהתבסס על החלק התיאורטי, לתפיסות היסטוריות בעלות השלכה עתידית אינסופית יש תפקיד מכריע בתודעה הפטריוטית. העבר המשותף הוא הבסיס לקשר בין הפרט לקבוצה, ואומות, יותר מכל ישות חברתית אחרת, נזקקות להיסטוריה כנקודת מוצא מאחדת. סיפורים היסטוריים אלו מצדיקים את הפטריוטיזם ומבססים אותה. לכן ההיסטוריה היא מרכזית בעיצוב הרגש הפטריוטי ויש לה חשיבות עליונה. רס"ן במיל' אלחנן קלמנזון, אשר חש לקיבוץ בארי מביתו בעתניאל בלי שנקרא לכך באופן רשמי, ונהרג שם בקרב לאחר שש-עשרה שעות לחימה רצופות, כתב:

[...] האמנתי בדרך. האמנתי בשוב עמנו לארצנו. [...] אם אמות כחלל במלחמה על הארץ - שיזכרו ויזכירו [...] כי מדובר באותה מלחמה ארוכה על ארצנו ועל זהות עמנו הנמשכת כבר כמעט 150 שנה.

סמ"ר מתן וינוגרדוב, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 18 במרץ 2024, כתב:

שרדנו את מצרים, את גלות בבל, 2000 שנות גלות שאיתה היו אין ספור רדיפות אחרי יהודים, ובסוף גם השואה שגם המשפחה שלנו סבלה ממנה ונלחמה נגד הנאצים. היום אנחנו נלחמים נגד סוג שונה ויותר גרוע של נאצים, כאלה שעורפים ראשים לתינוקות.

רס"ל במילואים יוסף גיטרין, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 25 בדצמבר 2023, כתב:

אם אין הברדל מנקודת המבט של הרגע הזה בין מאורע שקרה לפני דקה או לפני עשר שנים, כך גם לא יהיה הברדל עוד שבעים שנה בעניין מותי. אנחנו חיים בארבעה ממדים, לכן כל מאורעות העתיד כבר קיימים, בדיוק כמו שמוסקבה קיימת בזמן שאנחנו בישראל.

סמ"ר אוריה יעקב, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 12 בדצמבר 2023, כתב:

סבא וסבתא שעלו מכורדיסטאן ותימן רק חלמו להיות חיילים בצבא יהודי במדינה יהודית. אני הגשמתי להם את החלום! כמה סבלנו! כמה נפגענו והיום ברוך ה' חזרנו למדינתנו! דם יהודי לא הפקר כמו שהוא היה בגלות, בפוגרומים, בשואה הנוראה, בפרהוד בעירק נרצחו כמיות של יהודים ואף אחד לא ביקש את דמם, כנ"ל בתימן בתוניס ובעוד ארצות רבות. מדינת ישראל וצבא הגנה לישראל שינה את המשוואה. אני גאה להיות חלק מהשינוי של המשוואה הזו. אמא אבא המשיכו את המורשת, חזקו את המשפחה, חזקו את העם המיוחד אליו אתם שייכים! "נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם" וכמו יעקב אבינו שלא מת וזרעו בחיים אף אנחנו נזכה להמשיך את חייו כעם על מדינתנו.

רס"ל במילואים ניר חדר, שנפצע קשה בקרב ברצועת עזה ונפטר מפצעיו ביום 6 באוקטובר 2024, כתב:

על זה אנחנו יוצאים היום למלחמה - למגר רוע צרוף, מלוכלך, רע, שונא ותאב דם. רוע כזה שתוקף את היהודים בכל דור ודור לאורך אלפי שנים וקיים גם בעולם בכלל. העם היהודי אף פעם לא נעלם ויש לו הכוחות לחיות מחדש כעוף החול. בכל פעם חזק יותר ויפה יותר.

סרן דניאל מימון טואף, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 17 בספטמבר 2024, כתב:

תודה על חינוך מדהים ללא פשרות עם ערכים נצחיים של עם נצחי שתמיד ינצח. [...]. אנחנו נמצאים ברגע היסטורי, רגע שיזכרו לדורות, ואנחנו כאן זכינו לקחת חלק בהיסטוריה הזאת. פרק נוסף בסיפורו של העם היהודי. [...]. עכשיו תורנו, תורנו להיות אלה שנוטלים את העול ולוקחים אחריות על העם.

כמו אברהם, יצחק ויעקב כל אחד בניסיון שהיה לו - משה שהעלה את העם לארץ, יהושע בן נון בכיבוש הארץ, דוד שלמה ומלכי ישראל, אסתר ומרדכי, החשמונאים, אנשי המחתרות, הפרטיזנים, היהודים שהיו בתלאות השואה, לוחמי צה"ל לדורותיהם, כולם לקחו אחריות על העם שלהם. עכשיו תורנו.

יהונתן דויטש, לוחם מגלן שנרצח בפיגוע ירי בשומרון, כתב:

זכיתי להיות חייל של העם היהודי. אין זכות גדולה מזאת. חלום של 2000 שנה ואני הקטן זוכה להגשים. [...] אני יוצא לקרב כחייל עברי גאה, שזוכה להגשים ערכים של עם בן 3500 שנה. מקווה שאני ראוי למשימה.

ויש גם מי שבאופן טבעי לפטריוטיות ומאפייניה, משלב את קיומו של העבר הנצחי עם עצם הנאמנות למדינה. סרן ירון אליעזר צ'יטיז, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 26 בדצמבר 2023, כתב:

איזה מדינה מיוחדת והזויה... אני מרגיש זכות לקחת חלק בהגנה על המדינה [...]. אני מרגיש חלק מההיסטוריה שנכתבת עכשיו על מדינת ישראל.

כוונה מלאה

זהו מאפיין מנטלי מכריע במעשה הפטריוטי, שכן הוא מבטא את רצונו המודע של הפרט ואת הסיבה לבחירתו לפעול. המעשה הפטריוטי אינו מונע מאינטרס אישי או מאילוץ, אלא הוא משקף הזדהות ערכית עמוקה, נכונות מלאה להקרבה אישית, ומודעות היסטורית להיותו של הפטריוט חלק משרשרת הדורות. מאפיין הכוונה המלאה אף קובע את ערכו המוסרי של המעשה, וכאשר הוא מתקיים יש בו כדי לבטא את ההזדהות החברתית העמוקה, את השאיפה להיטיב עם העם ועם המדינה, ואת העמדתה של טובת הקבוצה מעל לכל טובה אישית. סמ"ר אורי נחמיה אשכנזי, שנפל ברצועת עזה ביום 22 באוגוסט 2024, כתב:

ועשיתי את מה שעשיתי ואת השירות הזה מתוך אהבה מלאה למדינה המזורה שלנו, ואם הצלתי וקידשתי חיי אדם בלכתי אני לא מתחרט על כלום.

סרן לירון שניר, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 21 בנובמבר 2023, כתב:

ועכשיו זה תורי, להיות, להילחם, להעז ולפקד על צוות בעת הזאת, במלחמה הזאת. בעוז וענווה אמלא את התפקיד ואוביל את הצוות בקרב. אנחנו חזקים ומלאים בעוצמות, שמח על הזכות לקחת חלק!

רס"ם במילואים יוסף חיים הרשקוביץ, שנפל בקרב ברצועת עזה, ביום 10 בנובמבר 2023, כתב:

אני שמח שחינכתם אותי כך והתוויתם לי דרך בה השאלה היא לא מה מגיע לי אלא איך אני בכל רגע ורגע יכול לתת יותר למען העם והמדינה.

סמל קאמיי אחיאל, לוחמת "סנפיר" שנפלה בקרב בגבול הצפון ביום 14 באוקטובר 2023, כתבה:

חשוב לי שתדעו שאין מאושרת ממני שבחרתי לעשות את מה שאני עושה. שמחה לקום כל בוקר ולשרת את המדינה שלי ביחידת סנפיר!

ויש, כמו במאפיינים האחרים, שמאפיין זה משתלב עם מאפיין אחר. כך לדוגמה השילוב שבין הכוונה המלאה ותפיסת העבר הנצחי, המשתקף בדבריו של סגן עומרי שוורץ, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 20 בדצמבר 2023:

יוצאים לפשיטה מורכבת הלילה, אבל החיוך לא יורד מהפנים. לזה חיכיתי, לזה התאמנתי, אני חלק מהמורשת של המדינה הזו. הכל מובן פתאום. הדור שלנו, התור שלנו.

הקרבה

מעשיהם של כותבי הצוואות מדברים בעד עצמם, והם התגלמות הנתניה המלאה של הפרט למען הכלל, הקרבת החיים למען העם והמדינה. חשוב לציין, עם זאת, שמעבר לקריאת הצוואות - עיון בתולדות חייהם של הנופלים הללו חושף שכמעט כולם עסקו בהתמדה בהתנדבות למען הקהילה לפני שירותם הצבאי, בזמן שירותם הצבאי, וכאשר מדובר באנשי מילואים - כחלק מאורח חייהם האזרחי. טיפול בילדים עם צרכים מיוחדים, סיוע יומיומי לניצולי שואה, משמרות לילה במגן דוד אדום, פעילות בעמותת "ידידים", הנהגה בתנועות

הנוער, ויציאה לשנת שירות - זוהי רק רשימה קטנה מתוך שלל פעילויות אלו. כפי שניסח זאת סרן דניאל מימון טואף, שנפל בקרב בעזה ביום 17 בספטמבר 2024:

אדם תבנית נוף מולדתו, הנוף שאני גדלתי עליו זה הנוף הזה של נתינה אין סופית ועשייה של דברים למען הכלל ולא הסתכלות אישית רק על עצמי.

עצם נפילתם בקרב מתוך מודעות, וודאי לאור מאפייני הפטריוטיות המשתקפים בצוואותיהם, אינם משאירים ספק על טיבה של ההקרבה. הם שילמו את המחיר המובהק - מחיר חייהם. ראוי להוסיף כי במקרים רבים מדובר בלוחמים אשר נאבקו - לפעמים כנגד כל הסיכויים - להגיע לתפקידים שבהם יוכלו לממש את המעשה הפטריוטי. מצאנו לנכון - במסגרת איסוף הממצאים - להעלות חלק קטן מסיפוריהם של קומץ מקרי מתוך חבורה מופלאה זו של כותבי הצוואות.

סגן יואב מלייב, הוביל ב-7 באוקטובר 2023 את הקרב על מוצב יפתח הסמוך לזיקים, מול מחבלי חמאס שניסו לפשוט על המוצב. את צוואתו הוא כתב בכוחותיו האחרונים, כשהוא מתבוסס בדמו.

סרן אלון סקאג'יו, מפקד צוות צלפים בסיירת חרוב, השתתף במבצעים רבים ברצועת עזה. לאחר שיחידתו יצאה מן הרצועה, הם נשלחו לג'נין שבשומרון. אלון נקלע עם יחידתו לקרב, שבו הוא עסק בפינוי פצועים תחת אש. כאשר הופעל עליהם מטען, אלון ספג בגופו את כל עוצמת המטען ונהרג; החיילים שהיו סביבו - ניצלו.

רס"ן במילואים אלחנן קלמנזון, איש מוסד וקצין באוגדת יו"ש, שמע בבוקר 7 באוקטובר 2023 את החדשות מן הדרום, ועל דעת עצמו עשה מייד את הדרך, עם אחיו, מבתיים בעתניאל היישר לקיבוץ בארי. בהמשך - הצטרף אליהם גם אחיינו של אלחנן. שם, בקיבוץ, הם עברו מבית לבית ונלחמו במחבלים כדי לחלץ תושבים. הם הצליחו לחלץ כמאה מתושבי בארי לפני שאלחנן נורה ונהרג.

רס"ל שמעון אסולין היה לוחם הנדסה קרבית בחטיבת הראל. במסגרת זו הוא לחם מאז 7 באוקטובר 2023, עד שהוא וחבריו שוחררו ממילואים. כיוון שהמלחמה לא תמה, הוא בחר להתנדב ולחזור ללחימה עם גדוד צנחנים שלחם בחאן יונס. ביום 3 בפברואר 2024, כעבור כמה חודשי לחימה רצופה, נהרג בקרב בדרום רצועת עזה.

רס"מ במילואים אביב ברעם היה חבר כיתת הכוננות של קיבוץ כפר עזה. כאשר פשטו על הקיבוץ עשרות מחבלים - הוא יצא עם שלושה עשר חברי כיתת כוננות נוספים, בנחיתות מספרית קשה, להרוף את ההתקפה. תוך כדי לחימה הבחין אביב בכמה מחבריו ששכבו

פצועים על הדשא וגססו. הוא רץ לאזור החשוף כדי לנסות ולהציל את חייהם, אבל חוליית מחבלים שטיווחה את המקום ארכה לו והוא נורה ונפצע. למרות הפגיעה המשיך אביב להילחם, כשהוא מסתתר מאחורי עץ. בשלב מסוים התקרב אליו אחד מחברי כיתת הכוננות כדי לחלץ אותו, אבל אביב צעק לו שהם מטווחים, שיתרחק מן המקום כדי לא ליפול למארב, וכך הציל אותו בטרם קרס ומת מפצעיו.

סרן עדן פרוביזור התגייס לצה"ל, אבל בשל מחלת הקצרת הפרופיל שלו לא אפשר לו שירות קרבי. עדן נלחם כדי להעלות את הפרופיל, ומאבקו צלח. הוא שירת בחיל השריון ועבר את כל ההכשרות. כמפקד, כאשר הגיעו הוריו לבקרו בבסיס, הוא סירב להרשות להם להיכנס ויצא אליהם כדי להסביר להם שכל עוד חייליו אינם פוגשים את הוריהם – גם הוא לא יוכל לעשות זאת. ב-7 באוקטובר 2023 הוקפץ עדן עם יחידתו דרומה במסוקים היישר מאימון ברמת הגולן. הוא היה מפקד הטנק שהוביל את עוצבת עקבות הברזל כאשר החל התמרון הקרקעי, וכעבור עשרים ושלושה ימי לחימה נהרג בקרב.

סמ"ר במילואים יונתן דין חיים נולד כג'ונתן דין בעיר רוצ'סטר שבניו יורק, למשפחה אמריקאית נוצרית. מסלול חייו כנער אמריקאי היה מובן מאליו, עד שבמהלך לימודיו בקולג' הוא הכיר כמה חברים יהודים, והתקרב לקהילה היהודית. הוא החליט להתגייר, ושינה את שמו ליונתן חיים. בסוף שנת 2020 השלים סופית את התהליך ועלה לישראל. כאן בארץ למד לתואר שני, אבל הקפיד גם להתנדב למד"א ולסייע לקשישים ניצולי שואה. עוד לפני ששלט בשפה העברית, התגייס להנדסה קרבית. בבוקר 7 באוקטובר 2023 התקשר יונתן לאחיו וביקש ממנו שאימם לא תראה את החדשות. חודשיים לאחר מכן הוא נהרג בקרב ברצועת עזה.

סרן במילואים איתן קופלוביץ לא היה אמור להיות בכלל חייל קרבי. תוך כדי תהליך הגיוס התברר שיש לו בעיה בכתף, שלא הייתה מוכרת קודם לכן, והכתף עלולה להתפרק מעומס רב מדי של משקל. איתן, ששאף להתקבל לאחת הסיירות, התעקש לעבור ניתוח כדי לחזק את הכתף. אלא שבמהלך המיון לסיירת הוא פרק את הכתף ועקב כך קיבל פרופיל שלא אפשר לו להמשיך לחיל קרבי. הוא נאבק כדי להעלות את הפרופיל הצבאי ל-72, וכך הגיע לחיל השריון. הוא הצטיין בכל מסלול ההכשרה ובאופן טבעי המשיך גם לקצונה. ביום 15 ביוני 2024 התפוצץ מטען צד על הטנק שעליו פיקד ברצועת עזה והרגו.

סגן עומרי שוורץ סיים את לימודי התיכון, ובחר לדחות את שירותו הצבאי כדי להשלים שנת שירות בקיבוץ בארי. במהלך שנה זו הוא עבד בחקלאות ובחינוך בקיבוץ והתנדב לפעילות חברתית בעיר שדרות הסמוכה. בתום שנת השירות התגייס לסיירת צנחנים ולאחר תקופה כלוחם המשיך למסלול קצונה. הוא הוזעק כצוער ללחימה ביישובי עוטף עזה, לחימה שליוותה אותו תוך כדי השלמת קורס הקצינים. כעבור חודשיים וחצי של לחימה, בקרב

האחרון ברצועת עזה, הוא נורה בירו אך סירב לצאת ממעגל הפעילות והמשיך בלחימה עד שלבסוף נהרג.

סמל יאיר רויטמן לא השלים כראוי את לימודיו בבית הספר התיכון, אבל כשנודע לו שתנאי הסף של היחידות המובחרות מחייבים את השלמת הבגרות, הוא בילה את החודשים לפני גיוסו לצה"ל בלימודים ובשיפור כושרו הגופני. הוא החמיץ את מועד המיונים של הסיירות, אבל בזכות יכולתו להתחבר ולהיכנס ללבבות הצליח לשכנע את מי שצריך לבחון אותו באופן אישי – עד שהתקבל להכשרה לפלוגת הסיור של גבעתי. בפרוץ המלחמה היה יאיר במעמד לוחם בהכשרה, והשתתף בלחימה מיומה הראשון. עם התמשכות המלחמה הציעו מפקדיו שייצא לקורס פיקודי, אבל הוא התעקש לוותר על הפיקוד כדי לא להחמיץ שום שלב במלחמה. שמונה חודשים אחרי תחילת המלחמה, שיאיר רויטמן התעקש לא להתרחק ממנה, הופעל מטען רב עוצמה על בניין ברפיח שאליו נכנס כוח פלס"ר גבעתי, ויאיר נהרג עם ארבעה לוחמים נוספים.

ערב גיוסו לצה"ל, קיבל סמ"ר עדי ליאון זימון למיונים ליחידת סייבר. הוא סירב לצאת למיונים אלה, שכן החליט כי כוונתו לשרת ביחידה קרבית. הוא התגייס לחטיבת גבעתי, שם היה מיועד לפיקוד. שבועיים לפני מסע הכומתה הוא נפצע ואוכחן עם קרע בברך. אף שלא היה כשיר רפואית לצאת למסע, הוא התעקש לעשות זאת – והשלים את מסע הכומתה במלואו. עקב פציעתו ובהעדר כשירות רפואית, לא יצא לקורס פיקודי, אבל שובץ בסגל ההדרכה של פלוגת טירונים. הוא ליווה את חייליו לאורך שמונת חודשי המסלול, ובסיומם הצליח לשכנע את מפקדיו להחזיר אותו לגדוד כלוחם. כך הגיע עדי למחלקת החוד שהובילה את הגדוד בנמ"רים הראשונים שנכנסו לתוך רצועת עזה בתמרון הקרקעי של אוקטובר 2023. אחרי ארבעה ימי לחימה, במהלך קרב בצפון הרצועה, פגע טיל נ"ט בנמ"ר, ועדי נהרג עם עשרה חיילים נוספים. סמל קאמי אחיאל אהבה, כנערה בתיכון, את עולם הריקוד, ואף השתתפה בתחרויות בינלאומיות. בסיום לימודיה בתיכון, שבהם הצטיינה ואף קיבלה את פרס מנכ"ל משרד החינוך, הכירה את בן זוגה – ניתאי. ניתאי היה ספורטאי מצטיין ולפיכך קיבל פטור משירות צבאי, אבל קאמי התנתה את חברותם בגיוסו לצבא כלוחם. ניתאי התגייס לצנחנים ושירת שם כצלף. לקראת גיוסה פנתה קאמי לגיבוש חובלים, אבל ביום האחרון נפצעה, וכך הגיעה ליחידת "סנפיר" המבצעת משימות ביטחון שוטף בגבולותיה הימיים של מדינת ישראל. ביום 14 באוקטובר 2023 יצאה היחידה לפעילות מבצעית במרחב הימי בגבול הצפון. במהלך הפעילות נתקלו הלוחמים בחדירת מחבלים בצלילה וקאמי הטילה רימון שאמור להתפוצץ בעומק של שישה מטרים, עם שינוי הלחץ במים. עקב תקלה טכנית התפוצץ הרימון לפני הזמן וקאמי ספגה את מלוא הפיצוץ. היא נהרגה במקום, אך מנעה בגופה פגיעה בשאר הלוחמים.

סרן לירון שנר היה מפקד צוות בסיירת גולני, ועם פרוץ המלחמה נשלחה יחירתו דרומה לשטחי הכינוס, להכנה לקראת הכניסה ללחימה ברצועת עזה. כיוון שהמתנה התארכה, והתמרון הקרקעי כבר החל, התייצב לירון מדי ערב בחמ"ל היחידתי העורפי כדי להתערך בנעשה בלחימה ובעיקר - כדי לשכנע את המפקדים שלו לאפשר לצוותו להצטרף למערכה. בביקור של אחיו התאום ישבו השניים לאכול יחד בבאר שבע ולפתע נשמעה אזעקה. כולם מסביב חשו למרחבים מוגנים, אך לירון רץ לעבר זוג קשישים שלא יכלו להגיע למחסה, גונן עליהם בגופו, הרגיע אותם ולא עזב עד היירוט. כעבור שבועיים הצטרף הצוות שתחת פיקודו של לירון ללחימה, וכעבור שלושה ימי לחימה, ביום 21 בנובמבר 2023, הגיע לשכונת זיתון שבעזה. הצוות יצא להתקפה, וכשהגיעו ליעד הוציא לירון את פלג גופו העליון מהנמ"ר כדי לסרוק את השטח. באותם רגעים פגע צרור של קליעי מקלע כבד בנמ"ר, ואחד הקליעים פגע באזור המותן השמאלי של לירון. למרות פציעתו הקשה, הצליח לחזור לתוך כלי הרכב ולשאול אם מישוהו אחר, נוסף אליו, נפצע. הוא איבד את הכרתו מייד וזמן קצר לאחר מכן נפטר מפצעיו. בשירותה הסדיר הייתה סמ"ר עדי אודיה ברוך סמלת מבצעים, והייתה חיילת מצטיינת חטיבתית. היא ביקשה לצאת לקצונה, וקיבלה המלצות ממפקדיה, אך בשל מחלת הקורונה הדבר לא התאפשר והיא השתחררה מן הצבא. עדי פתחה עסק לצילום חתונות ותכננה להקים בית ומשפחה עם בן זוגה נבו, אחרי שש שנות זוגיות וחיים משותפים. עם פרוץ המלחמה, הייתה עדי נחושה להתגייס לשירות מילואים ולסייע למאמץ המלחמתי. היא פנתה לכל מי שרק היה מוכן לשמוע את בקשתה, ולבסוף גויסה למילואים לתפקיד במסגרת הקמת מערך הגנה לעיר שדרות. ביום 12 באוקטובר 2023 היא הגיעה עם קצין השלישות שלה לשדרות, שם קידמה את פניהם אזעקת צבע אדום. הם מיהרו לצאת מן הרכב, אבל עדי נפגעה מרסיסי רקטה שנפלה סמוך אליה ונפצעה באורח קשה. היא פונתה לבית החולים, ושם נקבע מותה. לצד האובדן שבו כרוכה ההקרבה, חשוב לזכור כי הפעולה הפטריוטית דורשת תכלית, והקרבה לשמה אינה מספיקה. הפטריוט מוכן לשלם מחיר, אך המאבק הוא בעל משמעות רק אם יש בו גם סיכוי להישג. פטריוטיות, במובן זה, בשום אופן איננה פעולה של התאבדות. ואכן, אנו מוצאים זאת גם בעדויות כותבי הצוואות. סמ"ר סופיאן דגש, שנפל בקרב ברצועת עזה ביום 2 בינואר 2024, כתב ביומן שהעביר לחבר שלו וביקש שיועבר למשפחתו אם ייפול בקרב:

אני מרגיש געגועים בכל הגוף, בא לי לעוף מפה ופשוט ללכת, אבל צריך להשמיד את ארגון הטרור הזה כדי לחזור לחיים שלי ולמשפחה שלי ואני יעשה הכל כדי לחזור ואם צריך אני ישטח את עזה לבד כדי לחזור אליהם. המטרה הראשונה אצלי בראש זה לחזור הביתה!

סמ"ר מתן וינוגרדוב, שנפל בקרב בצפון רצועת עזה ביום 18 במרץ 2024, כתב:

מקווה שאני אכתוב את זה לשווא ולא תצטרכו לקרוא את זה.

דיון ומסקנות

מחקר זה התמקד בבחינת היבטיה הפסיכולוגיים והסוציולוגיים של הפטריוטיות בישראל, וזאת בתוך ההקשר המאתגר של מלחמת חרבות ברזל. מטרתו הייתה לבדוק עד כמה התופעה הפסיכולוגית של הפטריוטיות, כפי שהיא מתוארת בספרות המקצועית, באה לידי ביטוי בפועל במציאות הישראלית.

במסגרת סקירת הספרות העיונית, אותרו שש תכונות יסוד המגדירות את מושג הפטריוטיות. תכונות אלו כוללות נאמנות למדינה, הנמצאת בלב ליבה של ההזדהות הלאומית; בחירה רצונית ומודעת, המדגישה את האוטונומיה של הפרט בהחלטתו לפעול למען המולדת; תחושת שייכות לקולקטיב של אנונימיים, אשר מתייחסת לחיבור לקבוצה רחבה שחבריה אינם מוכרים אישית; תפיסת העבר הנצחי, המשקפת את ההכרה בהמשכיות ההיסטורית ובתרומת הדורות הקודמים; כוונה מלאה, המבטאת את הרצון הפנימי והטהור לפעול לטובת הכלל; וכמובן הקרבה, המעידה על נכונות לוותר על אינטרסים אישיים ואף על החיים למען המטרה הלאומית. חשוב להדגיש כי ששת המאפיינים הללו אינם עומדים כל אחד בפני עצמו, אלא הם משולבים אלה באלה ופועלים בסינרגיה. הם מפעילים זה את זה ומהווים יחד מנגנון פסיכולוגי וחברתי מורכב, אשר עומד בבסיס התפיסה הפטריוטית של האדם, ומניע, בפרט, את הפעילות האזרחית הפטריוטית. לצורך ניתוח התופעה בשטח, נאספו כמקורות ראשוניים 49 צוואות ומכתבים אחרונים של חללי צה"ל. איסוף זה, שבוצע על ידי שלמה קווס ורחלי פלנטר-רוזן, התבסס על קריטריונים מוגדרים שהפכו את הודעותיהם האחרונות של הנופלים לצוואות בעלות משמעות מחקרית. מערך המחקר כלל עיון מדוקדק בצוואות אלו, וזאת מבעד לפריזמה התיאורטית שהתבססה על ששת המאפיינים המגדירים את הפטריוטיות. ניתוח התוכן העמוק של הטקסטים הללו העלה כי קיים בסיס איתן לטענה, הנסמכת על הספרות המקצועית, ולפיה חללי צה"ל שאת דבריהם היה אפשר לנתח, הוכיחו במעשיהם לא רק גבורה עילאית, אלא, ובעיקר – פטריוטיות עמוקה ובלתי מתפשרת.

המשפט "הדור שלנו – התור שלנו" הוא אחד הביטויים הבולטים שחוזרים על עצמם בצוואותיהם של החללים. לא ברור היכן בדיוק צמח ביטוי זה ומתי הופיע לראשונה, אבל

בשנים האחרונות זהו מוטו שחוזר על עצמו בנסיכות שונות. הוא מופיע ככותרת או כסיסמה בהודעות גיוס לחילות השונים למיועדים לשירות ביטחון, בחוברות הדרכה צבאית של חיל החינוך, בתוכניות מנהל ונוער של משרד החינוך, בטקסי יום הזיכרון הנערכים בבתי הספר התיכוניים על ידי צעירים וצעירות, ומעל לכול – בנאומיהם של מפקדי צה"ל ושל מנהיגיה הפוליטיים של המדינה. ב־14 בפברואר 2018, במעמד הענקת דרגות קצונה בסיום קורס קצינים קרביים מס' 50, אמר סגן הרמטכ"ל דאז, האלוף אביב כוכבי:

צה"ל מתמודד עם חמש זירות לאורך הגבולות, כשברובן אויב המפר במכוון את הדין הבינלאומי ומתעלם ממוסר וערכי אנוש. חמש זירות ועוד אחת מרכזית – איראן, המזינה חלקים רבים מהטרור במזרח התיכון ומערערת את יציבותו. למודי ניסיון אנו מתכוננים, מתעצמים ומתאמנים ללא הפסקה. אנחנו, דור העצמאות, נוטים לראות בהוויה שלתוכה נולדנו, בעצם קיומה של המדינה, דבר טבעי וקבוע, חלק מסדרי עולם. אך אל לדבר להיות מובן מאליו: המשימה להגן על כל אשר הושג, לפתח ולשכלל, מוטלת על כתפינו. עכשיו זה התור שלנו, עכשיו זה הדור שלנו [...].

בטקס האזכרה הממלכתי לחללי מערכות ישראל בהר הרצל אמר ראש הממשלה בנימין נתניהו:

החיבור האמיץ אל אדמת המולדת, אל אדמת הבית, והערבות ההדדית – הם משלימים את הניצחון. הדור שלנו, התור שלנו – זה ביטוי שאי אפשר לשבור.

אם צדק ראש הממשלה אם לאו – ימים יגידו, ואתגריה של מדינת ישראל עודם לפניו. אולם משפט זה, הדור שלנו – התור שלנו, יכול להסביר מעט כיצד הדור הצעיר, שהפך למגש הכסף של מלחמת חרבות ברזל, הפיח עור וגידים ונשמה יתרה במושג הפטריוטיות הישראלית, שבשנים האחרונות היו מי שהספידו אותו וראו בו לכל היותר מורשת ציונית רחוקה.

מקורות

אליאור, ר. (2008). זיכרון ונשייה: סודן של מגילות מדבר יהודה. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

- אליצור י. וי. עופר (2006). ההיכל והספר: רשמי סיור בהיכל הספר לאחר פתיחתו מחדש. על אתר, יג-יד, 201-222.
- גנוסר, י. (1995). על "חיילים אלמונים", 1929-1932. עיונים בתקומת ישראל, 5: 497-523. וולדמן, ע., ר. טיארג'אן-אור, ור. גל (2021). האמנם רצון הפרט - מרכיבי המוטיבציה לבחירת מסלול השירות בצה"ל. חברה, צבא, וביטחון לאומי, 2 (1): 37-66.
- זיידאן, ר. (2015). גדוד בני ערב - תולדותיה של יחידת המיעוטים בצה"ל משנת 1948 ועד 1956. בן שמן ותל אביב: הוצאת מודן והוצאת מערכות.
- כפיר, א. (2023). חנה סנש. תל אביב: ידיעות ספרים.
- כפיר, א. וד. דור (2015). דרוזי - לוחם, אמיץ, ישראלי גאה: הדרוזים וצה"ל - קשר שלא יינתק. אור יהודה: כנרת, זמורה ביתן, דביר.
- סנש, ח. (1978). ללא שפה - שירים. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פז-כהן, א. (2025). משפחות הנופלים חלקו איתנו רגעים אינטימיים כמתנה לעם כולו. מקור ראשון, 5 באפריל 2025.
- קווס, ש. ור. פלנט-רוזן (2025). אם אתם קוראים את המילים האלה. ירושלים: הוצאת קורן.
- שטרן, א. (1932). חיילים אלמונים. אתר פרויקט בן יהודה.
- שמוש, א. (1987). הכתר - סיפורו של כתר ארם צובה. ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- Amit, K., A. Lisk, M. Popper, and R. Gal (2007). Motivation to lead: Undertaking leadership roles in the IDF. *Military Psychology*, 19 (3): 137-160.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. New York, NY: Verso.
- Ball, T., J. Farr, and R. Hanson (Eds). (1989). *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ben-Amos, A. (1997). The uses of the past: Patriotism between history and memory. In D. Bar-Tal and E. Staub (Eds.), *Patriotism in The Lives of Individuals and Nations*. Chicago, IL: Nelson-Hall.

- Ben-Amos, A., and D. Bar-Tal (2004). Patriotism as a psychological social phenomenon—introduction to an analysis of the Israeli case. In A. Ben-Amos and D. Bar-Tal (Eds.), *Patriotism: Homeland Love*. Tel Aviv, Israel: Dyonun, University of Tel Aviv, 13-28. [Hebrew].
- Ben-Yehuda, N. (2002). *Sacrificing Truth: Archaeology and the Myth of Masada*. Amherst, NY: Humanity Books.
- Berns, W. (2001). *Making Patriots*. Chicago, IL and London, UK: University of Chicago Press.
- Conovan, M. (2000). Patriotism is not enough. *British Journal of Political Science*, 30 (3): 413–432.
- Eastwood, D. (1992). Robert Southey and the meaning of patriotism. *Journal of British Studies*, 31 (3): 265–287.
- Gal, R. (1999). The motivation for serving in the IDF: In the mirror of times. *Strategic Assessment*, 2 (3): 11-16.
- Gal, R. (2016). Motivation levels for IDF enlistment over the years. In M. Elran and G. Sheffer (Eds.), *Military Service in Israel: Challenges and Ramifications*. Tel Aviv, Israel: INSS, 49-60.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gofman, A. and E. Lewin (2024). The impact of the Great Patriotic War on historical and patriotic education within the framework of the Russian national narrative. In G. Hitman and E. Lewin (Eds.), *The Constantly Reshaping Social Identities in the Middle East*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 67-98.
- Goode, J. F. (2007). *Negotiating for the Past: Archaeology, Nationalism and Diplomacy in the Middle East, 1919–1941*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Goulart, F. R. (2006). Combat motivation. *Military Review*, Nov-Dec. 2006: 93-96.
- Grodzins, M. (1956). *The Loyal and the Disloyal—Social Boundaries of Patriotism and Treason*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

- Heckert, A. and D. M. Heckert (2004). Using an integrated typology of deviance to analyze ten common norms of the U.S. middle class. *Sociological Quarterly*, 45 (2): 209–228.
- Hobsbawm, E. (1992). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Horowitz, R. (1995). Oral history and the story of America and World War II. *Journal of American History*, 82 (2): 617–624.
- Keller, S. (2005). Patriotism as bad faith. *Ethics*, 115: 563–592.
- Kellet, A. (1982). *Combat Motivation: The Behavior of Soldiers in Battle*. Canada: Canadian Department of National Defense and Springer Science+Business Media Dordrecht.
- Kelman, H. C., and L. V. Hamilton (1989). *Crimes of Obedience: Toward a Social Psychology of Authority and Responsibility*. New Haven, CT: Yale University Press.
- King, A. (2013). *The Combat Soldier: Infantry Tactics and Cohesion in the Twentieth and Twenty-First Centuries*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Kleingold, P. (2000). Kantian patriotism. *Philosophy and Public Affairs*, 29 (4): 313–341.
- Lewin, E. (2010). *Patriotism: Insights from Israel*. Amherst, NY: Cambria.
- Lewin, E. (2014). *Ethos Clash in Israeli society*. Lanham, MD: Lexington.
- MacIntyre, A. (1984). Is patriotism a virtue? In R. Beiner (Ed.), *Theorizing Citizenship*. New York, NY: State University of New York Press, 209-228.
- Nathanson, S. (1989). In defense of “moderate patriotism.” *Ethics*, 98 (3): 535–552.
- Oldenquist, A. (1982). Loyalties. *Journal of Philosophy*, 79 (4): 173–193.
- Primoratz, I. (Ed.) (2002). *Patriotism*. Amherst, NY: Humanity Books.
- Rother, N. and T. Langner (2004). Dimensions of identification with Europe: Secondary analysis of comparative surveys. PIONEUR Working Paper No. 8. Mannheim, Germany: ZUMA.

- Schaar, J. H. (1981). *The Case for Covenanted Patriotism, Legitimacy in the Modern State*. New Brunswick, NJ, and London, UK: Transaction Books.
- Schatz, R. T., E. Staub, and H. Lavine (1999). On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism. *Political Psychology*, 20 (1): 151–174.
- Schlesinger, A. M. Jr. (1965). *A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House*. New York, NY: Houghton Mifflin.
- Somerville, J. (1981). Patriotism and war. *Ethics*, 91 (4): 568–578.
- Sullivan, J. L., A. Fried, and M. D. Dietz (1992). Patriotism, politics, and the presidential election of 1988. *American Journal of Political Science*, 36 (1): 200–234.
- Tajfel, H. and J. C. Turner (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel and W. G. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relation*. Chicago, IL: Hall Publishers.
- Tamir, Y. (1997). Reflections on patriotism. In D. Bar-Tal and E. Staub (Eds.), *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*. Chicago, IL: Nelson-Hall, 23–42.
- Tsu, S. (2014). *The Art of War*. London, UK: Arcturus Publishing.
- Viroli, M. (1995). *For love of country*. Oxford, UK: Clarendon Press.
- Von Klawsewitz, C. (1991). *On War*. Torrington, CT: Easton Press.
- Walker, K. (Ed.) (1987). *John Dryden: The Major Works*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Yesilernis, P. and J. Sidanius (2002). U.S. patriotism and ideologies of group dominance—a tale of asymmetry. *Journal of Social Psychology*, 142 (6): 782–790.

על המחבר

פרופ' איל לויין הוא מרצה בכיר במחלקה ללימודי מזרח תיכון ומדע המדינה באוניברסיטת אריאל. ספריו ומאמריו עוסקים בניתוח תופעות של פסיכולוגיה פוליטית כגון אתוסים ונרטיבים מתחרים. לויין הוא חבר פעיל באגודת חוקרי צבא-חברה בישראל ומשרת כבר למעלה מארבעים שנה כקצין במילואים.